

A *HUSZADIK SZÁZAD* KÖNYVTÁRA

17.

A
MAGYARORSZÁGI FÖLDMŰVELŐ
SZOCZIALIZMUS FELADATAI

IRTA

DÁNIEL ARNOLD

KÜLÖNLENYOMAT A *HUSZADIK SZÁZAD*-BÓL.

BUDAPEST 1906
DEUTSCH ZSIGMOND ÉS TÁRSA KÖNYVKERESKEDÉSE
IV., DOROTTYA-ÚTCA 9.

Bevezetés.

Ez a két kifejezés: »burzsoázia« és »uralkodó osztályt Magyarországon két különböző osztályt jelent. A kereskedelem és az ipar jelentősége sokkal kisebb, semhogy a burzsoázia — a kereskedő- és nagyiparos-osztály — mint hatalmi tényező avatkozhatnék az ország dolgaiba, s így a hatalmat teljesen a földbirtokosság tartja a kezében, a mely felöltötte ugyan magára a polgári jogrend köntösét, de lényegében ma is az, a mi ezer évig volt: hűbéri rend, a mely a történelmi múlt politikai és gazdasági kereteiben tartja fogva az országot.

Egyenes következesene ennek az állapotnak, hogy Magyarországon a szocializmus első történelmi életnyilvánulása a nyugati országokkal ellentétben nem a burzsoázia ellen, hanem mint földművelőmozgalom a földbirtokosság ellen irányult. A nép ezen első ébredését 1898-ban a földbirtokosság osztályállama, hatalmának brutális kifejtésével letiporta, s a törvényhozás a mezőgazdasági munkás egyezkedési szabadságának megsemmisítésével, az úgynevezett rabszolgatörvénnyel iparkodott lehetetlenné tenni a mozgalom föléledését. Bármely burzsoáállamban lehetetlen lett volna ez a törvény, mert a polgári társadalom külső rendjét, az egyén önrendelkezési szabadságát támadja meg, de Magyarországon létrejött, s a célját egyelőre el is érte.

1898 óta a magyarországi szociáldemokrata párt, mely időközben szép sikerrel az ipari munkásság szervezésére adta magát, képzelt vagy valóságos gyöngesége tudatában kizárólag

a politikai agitációra szorítkozott a földművelők között, a mire leginkább a képviselőválasztások nyújtottak alkalmat. A mit ilyen alkalommal elért: az elégedetlenség egy-egy szalmalángszerű kitörése volt és ez hamar kihamvadt, mert nem volt gazdasági mozgalom, a mely az osztálytudatot állandóan ébren tartotta volna.

A mezőgazdasági munkástörvény életbeléptetése óta egyszercsúszér még lángra lobbant a mozgalom, mint szervezetlen, egy-két megyére szorítkozó aratósztrájk, de a földművelő nép túlnyomó többsége csendes volt és ezzel kapcsolatban egyre nagyobb és nagyobb lett a kivándorlás. Az uralkodó osztály ezen is segíteni akart: megalkotta a kivándorlási törvényt, a mely a költözködési szabadságot abból a célból korlátozza, hogy az országban tartsa azokat a mezőgazdasági munkásokat, a kik a rossz munkafeltételek elől a külföldre akarnak menekülni.

Most úgy látszik, újból előtérbe kerül a földművelők mozgalma. Két ok is van erre; egyik az, hogy az ipari szakszervezetek, ha teljesen kiépítve még nincsenek is, de azt lehet mondani, már tető alatt vannak és egyre jobban terjed a szociáldemokraták soraiban az a belátás, hogy a kisszámú ipari munkásság egymagában nem képes az országos viszonyokat módosítani. A másik ok, a mely a földművelőmozgalmat időszérűvé teszi: a földmunkások országos szövetségének törvénybzeri létrejövele. Különösen az utóbbi körülmény látszik arra alkalmasnak, hogy a földművelőmozgalom — akármit hozzon is a jövő — többé a napirendről le ne kerülhessen.

A földművelőmozgalom eddigi háttérbe szorulása okozta, hogy a magyarországi szociáldemokraták földművelőprogrammja mindezeideig létre nem jött. Talán hozzájárultak a program megalkotásának elméleti nehézségei is, mert a mezőgazdaság fejlődésének külön törvényei vannak s ezek ma még kérdésesek. A szükségen ez persze nem változtat, a földművelőmozgalom mindenesetre külön programot kíván és épen ezért most a mozgalommal együtt az agrárkérdés is aktuálissá válik Magyarországon.

Nem lesz tehát érdektelen, ha az újraéledő földművelőmozgalom külső és belső körülményeit vizsgálat alá vesszük. Feladatul a következő kérdés megoldását tűzzük magunk elé:

Melyek a magyarországi földművelőmozgalom föltételei s ezekből folyólag milyen legyen a magyarországi szociáldemokrácia földművelőprogrammja?

Mivel a tárgy vizsgálata erősen a mezőgazdasági kérdésbe vág, mielőtt a dologra térnénk, tekintsük át röviden ezt a kérdést.¹

Az ipar fejlődése, a hogy a szocializmus tanítja, egyszerű és világos. A nagy iparvállalat gazdaságosabb, mint a kisipari üzem, ez tehát elpusztul a nagyiparral folytatott versenyben; de még a nagy iparvállalatot is fölszívja a még nagyobb iparvállalat. Ez a fejlődési folyamat addig tart, míg az egész ipar néhány társaság kezében nem egyesül, azaz míg a tőke az ipart nem szervezi. A szervezett ipart aztán a szintén szervezett proletariátus ki fogja sajátítani és megalkotja a közösségi (kollektív) társadalmat.

Ez az elmélet az ipar eddigi fejlődésében teljes igazolást nyert. Nem talált azonban igazolást a mezőgazdaságban. Itt hiába keressük a nagybirtokok szaporodását a kisbirtokok rovására, sok helyen inkább még az ellenkező irányzatot látjuk érvényre jutni. Képzelné lehet, ennek láttára milyen zavarba jöttek a szocialisták, különösen a kisbirtokos-országokban, pl. Dél-Németországban; ők az ipari elméletből kiindulva² arra vártak, hogy a kisgazdák épúgy mint a kisiparosok, tönkremennek és proletárokká válnak, a mikor aztán majd lehet őket szervezni. De a parasztok csak sehogy sem akartak tönkremenni, sok helyen inkább még gyarapodtak; az pedig bizonyos, hogy a szociáldemokrácia, a mely át akarja alakítani az egész társadalmat, nem mondhat le a parasztság jelentékeny tömegéről. Az elmélkedő tudósok is megütköztek a dolgok ilyen fordulatán, mert ha a fejlődés a birtokok szétदारabolására vezet, hogy jutunk el a termelésnek a tőke által való szervezéséhez és a közösségi társadalomhoz? így keletkezett a szocializmus elméletében a mezőgazdasági kérdés.

Az agrárkérdés irodalmában két főirány alakult ki. Az egyik irány főképviseelője, Kautsky Károly szerint³ a mezőgazdasági fejlődés iránya nem különbözik az iparitól, csak

¹ A Huszadik Században már napvilágot látott egy tájékoztató cifka az agrárkérdésről Pór Ödön tollából. (Az agrárkérdés az újabb szocialista irodalomban.) Mivel azonban e cikk régebben jelent meg és tárgyunk csak olyan olvasót érdekelhet, a ki a mezőgazdasági kérdéssel tisztában van, lehetetlen volt ennek rövid összefoglalását mellőznünk.

² Marx és Engels a mezőgazdasági fejlődés törvényeit nem vették beható vizsgálat alá.

³ Kautsky: Agrarfrage.

sokkal lassúbb amannál. A paraszttal nem lehet sokra menni, legfeljebb itt-ott egy kis rokonszenvet lehet kelteni bennük olyanformán, mint a kisiparosokban. Csak a *proletárookra* lehet számítani, nagyon sokat persze ezektől sem lehet várni, mert míg a kapitalizmus gyarmatosító törekvései egyre újabb civilizálatlan országok és tengerentúli szűzföldek mezőgazdaságát vonják be a világv versenybe, — tehát a míg a kapitalizmus uralma tart — *a mezőgazdaság képtelen a továbbfejlődésre.*

Így beszél Kautsky. A másik irány főképviseelője, Dávid¹ ezzel ellentétben azt állítja, hogy a mezőgazdaság fejlődése épen fordítottja az ipari fejlődésnek, mert a mezőgazdaságban nem az emberi munka formálja a termelvényeket, hanem a természet ereje, s az emberi munka csupán támogatja a természet folyamatait. Ehhez képest a mezőgazdaságban sokkal kisebb a gépek szerepe, mint az iparban, sőt minél belterjesebb a földművelés, aránylag annál kevesebb gépre van szüksége, de viszont annál inkább megkívánja, hogy a munkás intelligenciával és érdeklődéssel munkálja a földet s a rajta élő szervezeteket. Ezt alig lehet várni a mezőgazdasági bérmunkástól s ennek munkájánál nem is lehet úgy ellenőrizni az eredményt, mint az ipari bérmunkánál. Ellenben a *törpebirtokos*, a ki saját földjén dolgozik, meg tud felelni az összes követelményeknek, s emellett a *szövetkezés útján* a nagybirtok előnyeit is megszerzi. Csakugyan élénk, egyre jobban központosuló szövetkezeti mozgalmat észlelhetünk minden olyan országban, a hol a kisbirtoké a túlsúly, s ez arra mutat, hogy a mezőgazdasági termelést *nem a tőke szervezi, hanem maga a nép*, és nem a nagybirtokok tömörülésén, hanem a törpebirtokok szövetkezeti mozgalmán keresztül szerveződik a közösségi társadalom felé.

A két párt vitája, az úgynevezett agrárvíta a németországi munkásmozgalmat a mai napig megakadályozta abban, hogy a mezőgazdaságra behatóbban kiterjeszkedjék, mert nem tudott megállapodni, milyen irányban alkossa meg a földművelőmozgalom programját. Az olaszok másképp csinálták a dolgot, ők a cselekvésen kezdtek és megmutatták, hogy

¹ Eduárd Dávid: *Socialismus und Landivirtschaft.*

² Belterjes (intenzív) az olyan gazdálkodás; a mely aránylag sok munkát és költséget fordít a földre azzal a törekvéssel, hogy egy bizonyos földterületből a termények minél nagyobb mennyiségét és minél jobb minőségét hozza elő. Ellentéte a külterjes (extenzív) gazdálkodás, a mely nagy területet kis költséggel fog művelés alá.

úgy a paraszttal, mint a proletárokkal lehet mozgalmat teremteni.

Most már nekünk úgy a német elmélet, mint az olasz gyakorlat eredményei rendelkezésünkre állnak, ha meg akarjuk állapítani, milyen irányban alakulhat ki legtermészetesebb módon a földművelőmozgalom. *Mind a két forrásnál fontosabb a harmadik: a magyarországi mezőgazdaság fejlődési állapota.* Mi erre az utóbbira fogjuk a főszólyt helyezni.

Munkásmozgalom és földművelőmozgalom.

Mindenekelőtt jöjjünk vele tisztába, micsoda követelmények támadnak szocialista szempontból egy szocialista népmozgalommal szemben?

Megvan minden szocialista lelkében, mint többé-kevésbé határozott alakú eszmekép a termelőeszközök közösségén alapuló szabad társadalom képe. Van olyan, a ki gyakorlatibb, van olyan, a ki utópisztikusabb alakban képzei el a kollektív társadalmat, de minden szocialista kivétel nélkül abból a tudatból meríti lelkesedését a burzsoázia ellen vívott harchoz, hogy ő és elvtársai az egész nép magasrendű jólétéért és szabadságáért vették föl a küzdelmet. És ha valaki a marxista szocializmus rövid meghatározását kívánja tőlünk, csak ezt felelhetjük: A szocializmus nem egyéb, mint a proletárság osztály harca a kapitalisták ellen a kollektivizmus kivívásáért, mint végső célért.

Az ipari munkásság mozgalmának három főága, a politikai, szakszervezeti és szövetkezeti mozgalom simán beleillik ebbe a meghatározásba. Mindhárom mozgalom osztályharcra jár, sikereik pedig azt mutatják, hogy a marxista szocializmus nem valami ködös elmélet, hanem csakugyan meg is felel a dolgok élő valóságának. Még jobban kilátszik ez az igazság, ha figyelembe vesszük, mint halad mind a három mozgalom félreismerhetetlen módon a kollektivizmus felé. Például a szakszervezeti mozgalom, a mikor magasabb munkabérek és rövidebb munkaidőt vív ki, egyszersmind közvetve növeli a társadalmi termelőerőket és így hozza közelebb a kollektivizmust, mert a közösségi társadalom létrejövételének első feltétele, hogy a termelőerők és velük együtt a munkásság életmódja és értelmisége egy bizonyos

színvonalra emelkedjenek.¹ Az iparban az újkor folyamán rohamosan emelkedtek a termelőerők; manapság számos iparág tízszer-húszszor annyit termel, mint régen, a kismesterek korában. A termelőerők e gyarapodása hozta létre a munkásmozgalmat, további növekedésük létre kell, hogy hozza a kollektív társadalmat. Eredetileg csupán a kapitalisták egymás között való versengése okozta a termelőerők gyarapodását, de a mióta a munkásmozgalom kifejlődött, a munkásság bérmozgalmi is nem épen jelentéktelen mértékben hatottak rájuk. Klasszikus példáját látjuk ennek épen most Németországban. Ott a munkásság bérharcai tömörülésre kényszerítették a munkaadókat; a gazdasági viszonyok olyanok voltak, hogy a vállalkozók már nem tudták a gépezet javításával behozni azt az összeget, a melyet a kierőszakolt magasabb munkabérek az üzleti haszonból levontak, tehát munkaadószövetségeket alakítottak a munkásszövetségek ellen. Most szemünk láttára alakulnak át ezek a munkaadó-egyesületek üzemegyesületekké, vagyis trösztökké, s a munkásság soraiban újabb forrongást, újabb erős tömörülést lehet észlelni, hogy ezekkel az erősebb tőkealakokkal is sikeresen vehessék föl a harcot. A tröszt nem csupán az egész országra kiterjedő szervezeténél fogva áll közelebb a kollektívizmushoz, mint az egyes vállalat, de a termelőereje is jóval nagyobb amazénál.

Ép így a fogyasztási szövetkezetek, a mikor a kereskedelem szervezetéből az élőködő közvetítők seregét kiküszöbölik, olcsóbbá teszik a fogyasztást és lekötött munkaerőt szabadítanak föl csak úgy, mint valamely technikai javítás alkalmazása egy iparágban. De még ennél többet is csinálnak: megalkotják a jövő társadalom fogyasztásának élő szervezetét

¹ Társadalmi termelőerők alatt a társadalmi gazdaságnak azt a képességét értjük, hogy az emberek szükségleteit fedezze; tehát a termelőerők növekedése az évente létrehozott javak (termények vagy iparcikkek) mennyiségének és minőségének gyarapodásával egyértelmű. A társadalmi termelőerő nem csupán a technika fejlettségével függ össze, hanem egyéb társadalmi és gazdasági körülményekkel is. Bizonyos körülmények között a technika előrehaladása (a gépek javulása stb.) dacára is egy helyben maradhatnak, sőt vissza is fejlődhetnek a termelőerők, így pl. a kartellek, mikor a termelést korlátozzák, megkötik az illető iparág termelőerejét.

A termelőerők növelése a politikai haladással, a termelőerők megkötése a tepsedő konzervatívizmussal, a termelőerők csökkentése a politikai reakcióval függ össze. (Diner-Dénes József: Előadás a kartellekről.)

A termelőerők *csökkenésének* példáival később fogunk találkozni a mezőgazdaságban.

már a jelen társadalom kebelében. Emellett a szakszervezetekben is van egy darab kollektivizmus és ez úgy látszik, a jövő termelésével függ össze, erre mutatnak legalább egyes szakmák termelőszövetkezeti törekvései nagy sztrájkok alkalmával.

A politikai mozgalom, mely a törvényhozástól iparkodik a népjólét emelését ki csikarni, szintén nem marad hátra a jövő szervezeti formáinak kiépítésében. A szociáldemokrata pártok, saját belső szervezetüket tekintve, hűségesen átvették ugyan a polgári társadalom parlamentáris kormány f ör máj át, de az a törekvés, hogy az évenként összeülő kongresszusokat, — habár tökéletlen — plebiscitarius intézményekkel kiegészítsék, s azok a harcok, a melyek az egyes pártok belsejében a szervezeti szabályzatok körül folynak: arra mutatnak, hogy *itt a jövő társadalom külső szervezete készül*. S így az osztályharcot vívó munkásság, míg egyrészt belülről feszegeti és tágítja az ipari termelés kereteit, másrészt az egyes keretek között már a jelenben kiépíti a *jövő szociális strukturáját*.

Ezeket a tanulságokat vonhatjuk le az elmondottakból és most már ezekre támaszkodva kimondhatjuk: bármilyen demokratikus szervezetű osztálytudatos népmozgalmat beilleszthetünk a szociáldemokrácia keretébe;

1. ha alkalmas arra, hogy a dolgozó nép igényeinek emelése által növelje a termelőerőket;
2. ha a dolgozókat szervezetekbe tömöríti;
3. ha érvényre jutása csak egy munkaadóosztály érdekeinek rovására történhetik, és végül
4. ha mindezekből kifolyólag a benne résztvevőket a szocialista propagandára fogékonynyá teszi.

Ezekből a szempontokból kell bármely földművelőprogramot elbírálnunk.

E szerint csak olyan földművelőmozgalmat ismerhetünk el szocialista mozgalomnak, a melynek eredménye szükségképen a mezőgazdaság termelőerőinek emelkedése. Termelőerők gyarapodása alatt a mezőgazdaságban ugyanazt értjük, a mit az iparban: a termelt javak mennyiségének és minőségének emelkedését. Csakhogy a mezőgazdaságban a termelőerőket különböző viszonyok között különböző eszközökkel lehet emelni. Például Argentínában, a hol a föld korlátlan mennyiségben áll a gazda rendelkezésére s a melynek egyes vidékem egy parasztbirtoknak — egy úgynevezett leguának — 25 négyszögkilóméter a területe, nagy haladás lenne egy olyan géptechnikai javítás, a melynek segítségével

egy ember háromakkora területet foghatna eke alá, mint előzőleg, még az esetben is, ha ezt a nagyobb területet jóvá felületesebben művelné, mint az előbbi kisebb területet. Viszont nálunk, a hol minden talpalatnyi föld ki van mérve, csak úgy gyarapíthatjuk a termelőerőt, ha egy hold földből több termést hozunk ki, vagyis ha belterjesebbé tesszük a gazdálkodást.

Azonban e szempont csupán tisztább alakban állítja elének a feladatot, de meg nem oldja; hiszen a mezőgazdasági kérdés irodalmában a kisbirtok-szövetkezeti és a nagy birtok-szakszervezeti párt között épen az a kérdés alkotja az ütközőpontot, vajjon a mezőgazdaságban a kisbirtok vagy a nagybirtok alkalmasabb-e a termelőerők gyarapítására?

Talán a magyar mezőgazdaság viszonyainak most következő áttekintésénél meg fogjuk találni azt a megoldást, a melyet a magyarországi földművelőmozgalom programjának alapja gyanánt elfogadhatunk.

A nagybirtok és a gazdasági haladás.

A polgári jogrend, a mely Magyarországon 1848-ban életbelépett, a mezőgazdaság és főképp a legérzékenyebb birtokalak, a középnemesi birtok szükséglete volt. Az egész forradalmi mozgalmat, a mely 1848-ban lezajlott, végső ok gyanánt egy mezőgazdasági konjunktúrára lehet visszavezetni; ez pedig abban állott, hogy Nyugateurópában az ipari fejlődés következtében nagy gabonafogyasztás keletkezett, a mi nem volt kellőképpen fedezve. Angliában — épen 1846-ban — a gabonaszükség az összes vámok eltörlésére, s ezzel a szabadkereskedelem elvének diadalára vezetett. A nyugateurópai viszonyok hatásával párhuzamosan a közelben fejlődő osztrák városok is egyre erősebben bontogatták részben olcsó áruik segítségével, részben gabonafogyasztásukkal a középkorból fennmaradt naturalgazdaság utolsó köreit. S így a tizenkilencedik század második negyedében lassanként egy gazdasági jellegű mozgalom keletkezett Magyarország nemesei között, a melynek főszereplője gróf Széchényi István volt, s a mely előtt a föld belterjesebb kihasználása lebegett ezél gyanánt. E mozgalom hátterét az a belátás képezte, hogy a birtokos nemesség a nyugateurópai piacokon, a hol a gabonának jó ára volt, minden fölösleges gabonáját elhelyezhetné, a mi aztán benn az országban is emelné a gabonaárakat. Ilyenformán minél több gabonát termelne a nemesség, annál több nyereségre és vagyonra tenne

szert. A harmincas évek folyamán ezzel párhuzamban csakugyan lábra is kapott az a törekvés, hogy el kell hárítani az összes akadályokat, a melyek a gabonaneműek nagyban való termelésének és az országból való kivitelének útjában állottak.¹ Ezek az akadályok: a föld kötöttsége és a selejtes jobbágymunka, a melyek lehetetlenné tették a föld korszerű kihasználását továbbá az Ausztriától való vámpolitikai függés, a mely korlátozta a kivitelt. Tehát a forradalom *a mezőgazdasági termelők gyarapításának* jegyében történt. Nem csoda, hogy minden, a mit akkor beszéltek és írtak, a haladás bélyegét hordozta magán.

A mit az 1848-ki forradalom a gazdasági téren céljául tűzött ki, azt javarészt rögtön el is érte. Utána az a korszak következett, a mely a nyolcvanas évek közepéig tartott s a melyben Magyarországot Európa éléskamrájának nevezték.² A gabonaárak magasak voltak, a gazdálkodás nyereséggel járt, a középbirtokosság életigényei emelkedtek, de emelkedtek némileg a nép igényei s ezzel a mezőgazdasági munkabérek is. A híres magyar jókedv emlékei ebből az időből származnak. A gazdálkodás a régi hármasszorgású rendszerről a váltógazdaságra tért át; egyre jobban terjedt a föld bő trágyázása. Talán inkább a termelőerők emelkedő irányzatával, mint a negyvennyolcas idők akkor még közelfekvő hagyományaival áll összefüggésben, a mit Szabó Ervin »A munkásmozgalom 1903-ban« című füzetében főlemlít, hogy t. i. a hetvenes évek elején a most annyira reakcionárius magyar parlamentben még európai színvonalon álló szabad szellemű beszédek hangzottak el.

Mindamellettt már ebben a korban tapasztalni lehetett a középbirtok gyengeségét. Nyilvánvalóvá ez csak a nyolcvanas években lett, a mikor az olcsó tengerentúli gabona versenyét érezni kezdték. Ebben az időben vette kezdetét az a folyamat, a mely Magyarország földművelő munkásságának mai nyomoruságát eredményezte.

A világpiacon megjelentek olyan területek gabonaterméséi, a melyeken a föld korlátlan mennyiségben áll a gazda rendelkezésére. A mezőgazdaságnak pedig van egy sajátságos, minden gazda által ismert törvénye. Ez a törvény, a melynek elmélete

¹ Anonymus: Ungarns gegenwärtiger und zukünftiger Nationalreichtum. Ofen, 1847.

² Bontoux Jenő: Magyarország és Európa élelmezése. Bécs, 1868.

Liebig Justus, a nagy chemikus nevéhez fűződik, abban áll, hogy a földben magában is rejlik egy darab termőerő, a melyet ugyan a munka vált ki a földből, *de ezt a termőerőt nem lehet a földre fordított munkával tetszés szerint fokozni*. Ha például egy bizonyos földdarabra háromszoros munkát és költséget fordítok, az eredmény több lesz ugyan, de már nem háromszorakkora. Ha tízszeres munkát és költséget fordítok rá, az eredmény nem tízszerakkora lesz, hanem talán csak ötször-hatszorakkora. Minél nagyobb munkát, illetve költséget fordítok egy bizonyos földterületre, annál kevesebb esik a várható termésből egy egy munkanapra, illetőleg a ráfordított költség egy-egy forintjára. Tehát az európai kulturnépek mezőgazdasága, a mely sűrűbb és nagyobb igényű népességet tud egy bizonyos területen fenntartani, üzleti számítás szempontjából tekintve hátrányosabban gazdálkodik, mint például egy barbár nép, a melynél több száz hold terület szükséges egy ember eltartására, de erre a területre alig fordítanak valami munkát. Az amerikai mezőgazdaság, a mely olcsó gépmunkával és csekély emberi munkaerővel óriási területeket fog művelés alá és gazdaggá teszi a vállalkozót, fejlett géptechnikája dacára szintén fejletlen alakja a gazdálkodásnak, mert a földet felületesen műveli és lassanként kirabolja. De éppen fejletlenségénél fogva már a kilencvenes évek felé hat-hét forintra szorította le a nemzetközi versenyben a búzaárakat.

S a mikor ez megtörtént, a magyarországi földbirtokosok¹ azt tapasztalták, hogy nincs hasznuk a termésen, mert a földre fordított költséget alig fődözi a termés értéke.

A baj orvossága nagyon egyszerű volt: kevesebb költséget kellett fordítani a földre, olyan keveset, hogy a termés értékéből, még az alacsony terményárak mellett is, haszon maradjon a költségek levonása után. Ugyanis a munka és a természeti erő viszonyának előbb kifejtett törvényénél fogva *nagyobb arányban lehet a földre fordított költséget kisebbiteni, mint a milyen arányban ezáltal a termés csökkenni fog*. Ilyen módon, lefelé haladva a költségekkel, el lehet jutni egy olyan ponthoz, a melyen a költség az alacsony árak mellett is még hasznot hagy a termésből, így kellett a földbirtokosságnak cselekednie, ha a haszonról lemondani nem akart, és meg is tette. Olyan országban, a hol már alig van műveletlen föld és a termés-

¹ A nagybirtokosságot és a középbirtokosságot közös névvel földbirtokosságnak fogjuk nevezni, ellentétben a proletárokkal és a parasztokkal.

különbséget a terület nagyobbításával behozni nem lehet: a földre fordított költségek kisebbitése nem jelent egyebet, mint *a mezőgazdaság termelőerőinek csökkentését.*

Magyarország ötven év alatt másfélszeresre fölszaporodott népének túlnyomó részét — ipar nem lévén — a mezőgazdasági termelők tartották fönn. De a földbirtokosság, a mely előszeretettel nevezi magát nemzetfenntartó osztálynak, egy percig sem habozott, hogy a társadalmi termelőerőket csökkentse, mihelyt földjének járadéka és üzleti haszna veszélyeztetve volt.

Az alacsonyabb gazdasági színvonalra való visszafejlődés e folyamata minden európai agrárállamban végbement, mióta a tengerentúli verseny a gabona és kukoricza árait leszállította. Csak a legújabb időben kezdődött megint egy kis javulás, csakhogy ennek forrását nem a gabonatermelésben kell keresni. Erre még majd bővebben rátérünk.

Oroszországban Stepniak szerint¹ a mezőgazdaság a nyolcvanas évek folyamán a jobbágy munka színvonalára süllyedt vissza. A mindenféle módon kirabolt paraszt téli inség idején személyes szabadságát, egész évi munkaidejének felerészét odaadja egy kis kölcsönért a nagybirtokosnak. A nagy- és középbirtokokat túlnyomó részben ilyen jobbágyok művelik, s ezeknek a munkája feleannyit sem ér, mint a szabad munkásé, a földművelés technikája pedig olyan, mint száz évvel ezelőtt volt. Mégis mind sűrűbben alkalmazzák ezt a rendszert a nagybirtokosok, kiterjesztik a megművelt területeket és fényes hasznot dugnak zsebre. Az eredmény: egyik oldalon a nép hihetetlen nyomora, másik oldalon az egyre emelkedő gabonakivitel.

Magyarországon ez a gazdasági reakció burkoltabb alakban ment végbe. Kezdődött a cséplőgépek s egyéb modern művelőeszközök beszerzésénél. Ez haladás lett volna, ha a gépek alkalmazásával fölszabadult munkaerőt a belterjesség emelésére használták volna fel; — így *kizárólag azt eredményezték a gépek, hogy az emberi munkaerő szűkebb térre szorult s a növekedő munkakinálat folytán olcsóbbá lett.* Ezenkívül az aratási időt is felére, harmadára szállították le a birtokosok, a mi által ugyan minden munkás keresethez jutott egy időre, de viszont több heti munkaalalmat elveszített. Ilyen eszközökkel hozták létre — külö-

¹ Stepniak: Der russische Bauer. Stuttgart, 1893.

nősen a parasztyárosokban — azt a rengeteg *időszakos tartaléksereget*, a mely az év háromnegyed részében tétlenül jár és nem tud semmiféle keresethez jutni. A munkabér leszorítására annyira tudatosan törekedtek a földbirtokosok, hogy pl. néhol a gazdatisztjeiknek percentet adtak a bórlevonások után.¹ Most már *olcsó gépmunka és olcsó emberi munkaerő állott* rendelkezésükre, a termelési költségek azonban még nem voltak elegendőképpen leszállítva. Még jobban le kellett szállítani a földre fordított munkanapok számát. Evégett háttérbe szorítottak minden olyan művelésnemet, a mely nagyobb emberi munkaerőt igényel és áttértek a túlnyomó szemtermelésre, mert éhez kell a legkevesebb napszámosmunka. Hogy a hozadékkülönbséget némileg kiegyenlítsék: eke alá fogták a legelőket is, azonkívül a bérlett földeket saját kezelésbe vették, a kisbérelőket mindenhonnan kizavarták, úgy, hogy ezek is a proletariátust szaporították. A mezőgazdaságot a központosított nagyüzem és a szemtermelés kerítette hatalmába; jellemző, hogy az ország legtermékenyebb vidékén, az Alföldön, a megművelt földnek átlag 80 százaléka gabonával és kukoricával van bevetve. Magyarország búzával és rozsszal bevetett területe 1870 ben 3,349.000 hektárt, 1900-ban pedig már 4,292.000 hektárt tett ki. Tehát 943.000 hektárral emelkedett a terület épen abban az időben, a mikor e két termény ára jelentékenyen alászállott.

E gazdasági irány eredménye gyanánt míg a munkásság egyre szaporodott, a munka egyre kevesebb lett. És hogy az orosz viszonyokhoz való hasonlatosság is meglegyen: új életre kél a jobbágyság a nyomorgó munkásnak télen adott előlegpénz, kölcsön-gabona és a feles, harmados földdarabkákhoz fűződő robot és uzsora alakjában, a mit a proletár kénytelen-kelletlen magára vállal, mert munkaereje az év legnagyobb részében parlagon hever.²

Ezek a jelenségek legtisztábban az Alföldön mutatkoztak, de kiterjedtek az egész országra. Hogy a gabona és főképp a búzatermelés a nyolcvanas évek óta emelkedett, csak erősíti állításunkat. Magyarország mezőgazdaságának termelőerei a nyolcvanas évek óta a hol vissza nem fejlődtek, ott legalább is stagnálnak. Legfeljebb a városok környéke s egy-két öntözött birtok tesz kivételt.

Nincsenek pontos adatok arra nézve, átlag mennyivel

¹ Rubinek Gyula: Parasztszocializmus. Budapest, 1895.

² Rubinek: Parasztszocializmus.

csökkent az utolsó harminc év alatt egy mezőgazdasági munkás éri keresete. Mezőgazdasági munkabérstatisztikákat csak néhány óv óta ad ki a földművelésügyi minisztérium, ezek is hiányosak és a munkaadóktól szerzett egyoldalú információkon alapulnak. Annyit azonban hozzátéve a legrózsásabb optimizmus szemüvegén keresztül is megállapíthatunk, hogy egy mezőgazdasági munkás a legjobb esetben is 50—60 koronával keres évente kevesebbet, mint annakelőtte. Ez a keresethiány az egész országban — szintén optimisztikus számítással — százmillió koronára megy évente, tényleg azonban bizonyára két-háromszor annyira. Kérdés: hova lettek ezek a milliók? Talán a földbirtokosság gazdagodott velük? Ez alig hihető; tapasztalás szerint az utolsó harminc évben nem nagyobbodott a földbirtok jövedelme, noha a föld ára — a kamatláb süllyedése miatt — emelkedést is mutat. — Talán az állam nagyobb kiadásai nyelik el azt az összeget, a melyet a földbirtokosság a munkáságtól elvont? Az állam kiadásai tényleg emelkedtek és velük emelkedtek az adók is; — ebben megnyugodhatnánk, ha nem tudnók, hogy nem a nagybirtokot terhelő egyenes adók emelkedtek, hanem a fogyasztási adók, a melyekhez nagyon kevéssel járul a földbirtokosság. Annak az emelkedésnek, a mely az egyenes adókban mutatkozik, túlnyomóan az ipar a forrása, nem a földbirtok. Ilyenformán még mindig nincsenek meg a milliók, a melyeket keresünk; — nincs más hátra, azt kell róluk föltételeznünk, hogy *elvesztek*: nem termeli többé őket a mezőgazdaság.

De hadd beszéljen a viszonyok egy alapos ismerője, a kire senki sem foghatja rá, hogy szocialista: Rubinek Gyula.

»A munkahiánynak elősorolt indokain végigtekintve, azt tapasztaljuk, hogy azok egy közös főokra vezethetők vissza: *az általános gazdasági és közgazdasági viszonyok hanyatlására.*« (Paraszt szocializmus 20. 1.)

»A mostoha közgazdasági helyzet arra készíti a gazdát, hogy leszállítsa a rezsit, mert alig győzi saját szükségleteit s a birtokára háruló terheket fedezni. « (ugyanott 17. 1.)

»Ha a nagybirtok kezelése továbbra is oly, az amerikai viszonyoknak megfelelő külterjességű marad, a kis- és középbirtok (?) minden belterjessége s a munkás minden szakértelme mellett a munkahiányon nem segíthetünk. Az az állandó szemtermelés már amúgy is érezteti káros következményeit a talaj kimerülése s a paraziták szertelen elszaporodásában, a mely

bajok megszüntetésének szintén egyetlen orvossága a *belterjesség*.» (Ugyanott 24. 1.)

A »Paraszt szocializmus« szerzőjének ez az 1895-ben hangoztatott meggyőződése azonban a mai napig csak jámbor óhajtas maradt. A nagybirtok és a nagyobb középbirtok osztálya egészen jól érzi magát a külterjes gazdálkodás rendszere mellett s noha ez a rendszer nyomorba dönti és kivándorlásra kényszeríti a földművelő népet, semmi kedvük hozzá, hogy hasznukat az istenadta nép s a belterjes gazdálkodás kedvéért föláldozzák. Maga a rendszer jól beválik és habár a gyöngébb középnemesi birtok ennek dacára is megsínyli az idők változását és parcelálódik: viszont a nagy parasztbirtok fölhasználja a rendszer előnyeit s egyre szaporodik és tömörül.

A középbirtok gyöngülése befejezett dolog. A napisajtó évek óta egyre siratja a rendi középosztály eladósodását, s az az egyértelműség, a melylyel a középbirtok érdekeinek legfőbb védője, a magyar képviselőház, az 1898-as időkben a földművelő-mozgalom elfojtására s a munkabér leszorítására — saját uralkodó párthagyományait félredobva — a legalacsonyabbrendű reakcionárius törvényjavaslatokat és intézkedéseket fölkarolta: arra mutat, hogy *a középbirtok a külterjes gazdálkodás rendszere mellett is csak a munkabérek mesterséges leszorításával tudja magát fenntartani*. A mely napon a mezőgazdasági munkásságnak sikerül a bérét normális színvonalra emelnie a Magyarországon hangadó középbirtokos-osztály bukása meg van pecsételve, a nagybirtok pedig érezhetően gyöngül. Ez világítja meg, milyen mulasztást követett el Magyarország szervezett ipari munkássága, hogy a földművelőmozgalomra eddigelé nagyobb súlyt nem helyezett, holott csak ezzel törheti meg a most uralkodó reakciót. Világos pedig az is, hogy a középbirtokos-osztály uralma, s az a politikai és gazdasági reakció az ország termelőerőinek az a leszállítása, mely ez osztály életerejének utolsó tartaléka, egyszersmind egyik lényeges akadálya a belföldi ipar kifejlődésének is.

Kétségtelen, hogy a földbirtokos osztály kényszerhelyzete, vagyis inkább a földjáradék és a gazdálkodási haszon veszedelme, a melyet a tengerentúli verseny okozott, a proletárság szemében nem mentik azokat az évtizedes bűnöket, a melyeket ez az osztály a mezőgazdasági munkásnép irányában elkövetett. A földművelő proletárságnak, a mely Magyarországon a földművelőnépesség nagyobb felét teszi, semmi oka sincs arra, hogy

túrje egy osztály nyomását, a mely fönnen hangoztatott hazafiasága mellett olyan eszközökkel tartja fenn uralmát, hogy a proletárság egy részét lassú éhhalállal elpusztítja, s még az ország határát is elzárná előle, hogy sorsa elől meg ne menekülhessen. A mai külterjes gazdálkodási rendszer fennmaradása a proletárság egy részének elpusztulásával jár, e rendszer bukása pedig a földbirtokosság uralmának bukásával. S így az osztályharc, mely a földművelőnép és a birtokosság között ki fog törni, mindkét részről oly elkeseredett lesz, mint valami élethalálharc. Mi bízunk benne, hogy a milliók élethez való joga győzelmet fog aratni a kevés ezrek érdekei fölött.

A magyar mezőgazdaság fejlődéséből azonban látunk már annyit, hogy Kautskynak igaza van, a mikor azt mondja, hogy a kapitalizmus uralma alatt, a nemzetközi kapitalizmus szűkségszerű gyarmatpolitikai törekvései következtében a mezőgazdaság képtelen a továbbfejlődésre. Igaza van — *de csak a hűbéri nagy és középirtokra nézve*, ezek csakugyan inkább visszafejlődni hajlandók, mint továbbfejlődni. Már most föltéve, de meg nem engedve, hogy Kautskynak egyebekben is igaza van, hogy a kisbirtok még annyit sem ér, mint a nagybirtok és hogy a szocializmus felé mégis csak a hűbéri nagybirtokok területi gyarapodása vezet: mit csináljanak Magyarország szocialista földművelői? Kivándoroljanak? Vagy az a gondolat képezze szervezkedésük és programjuk alapját, hogy a nagybirtok nem képes ugyan az adott viszonyok között a termelőerőket gyarapítani, de azért a nagybirtokot mégis fönnt kell tartani egy távolabbi jövő kedvéért? Ez — a gyakorlatra nézve — konzervatív álláspont lenne; szocialista mozgalom nem képes egy ilyen állásponthoz kapcsolódni. S így nem maradna egyéb hátra, mint elvileg helyeselni a védvamos politikát, a mely a fogyasztók költségén bizonyos mértékig helyreállíthatja a nagybirtok belterjességét, vagy pedig, a mint az orosz parasztok teszik, minden teória nélkül agyonverni a nagybirtokosokat. Egyik sem szocialista álláspont s egyik sem gyarapítja a társadalom termelőerőit. Kautsky «Agrarfrage»-ja nem lehet egy haladó irányú mozgalom vezérfonala, legföljebb a tétlenség igazolására szolgálhat.

Azok a viszonyok, a melyek között Magyarország földművelő népe él, határozott és forradalmi programot követelnek. Ilyen pedig csak az a program lehet, a melynek minden sorában a haladás gondolata rejlik.

Gazdasági Irányelvek.

A felületesen művelt, barbár vagy amerikai jellegű területek olcsó szemes terményei azért befolyásolják oly erősen a hűbéri nagybirtokot, mert ez a gazdálkodási forma egyébre, mint szemtermelésre és legelőrendszerrel üzőtt baromtenyésztésre egyáltalán nem alkalmas. Ha alkalmas lenne: a gabonaárak csökkenése óta rég átment volna már egyéb művelésnemekre. E helyett inkább arra törekszik mindenütt, hogy a gabona-és húsárakat — mint Németországban — vámok által mesterségesen emelje s ilyen helyen, a fogyasztóközönség terhére megtarthatja, sőt fokozhatja belterjességét a nélkül, hogy az osztársadalom termelőerőit gyarapítaná; ott pedig, a hol mesterséges áremelésre nincs módja, ott visszafejlődik, vagy darabokra szakad,

Angolországban a XVIII. század végén, a gabonaszükség beálltával minden kiscgazdaságot fölszívtak a nagybirtokok, az utolsó húsz év óta azonban, mióta az olcsó gabona elárasztotta az angol piacokat, egymásután parcellázódnak.¹ A nyolcvanas években Anglia termőterületéből még túlnyomó rész esett a nagyüzemekre, ma már csak 72%, s a gabonával bevetett terület még sokkal nagyobb százalékká] csökkent; ellenben szaporodott a legelőterület, úgy, hogy a leggazdagabb iparosvidéken, világvárosok falai tövében puszták terülnek el, a melyeken marhacsordák legelnek.² Dél-Olaszország nagybirtokain a legpompásabb ég alatt, a legtermékenyebb vulkáni talajon hasonló külterjes gazdálkodás folyik.³ Nálunk és Oroszországban, a hol a statisztika a gabonatermő területnek és vele együtt a nagybirtoknak gyarapodását mutatja: ez a gyarapodás a mezőgazdaság által termelt értékek csökkenésével és a nép hihetlen elnyomásával függ össze.

A hűbéri nagybirtok nem az új kor alkotása, mint a nagy iparvállalat, hanem egy régi kor maradványa és nem a kereskedői nyereszkezésből keletkezett, mint a nagyipar, hanem

¹ Dr. Hermann Lewy: Entstehung und Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes in England. Berlin, 1904.

² P. Kropotkin: Landwirtschaft, Industrie und Handwerk. Berlin, 1904.

³ Werner Sombart: Die römische Campagna. Berlin, 1888.

bizonyos ősrégi előjogokból, a melyek a természet hozadékára vonatkoztak. Az emberiség gyermekkorában, a jobbágysággal és a külterjes naturálgazdasággal együtt töltötte legszebb idejét; az ipari kultúra ébredésével nem tudott továbbfejlődni, mert a szabadságától megfosztott jobbágyban nem volt meg a haladáshoz szükséges akarat és értelem, mióta áttért a bérmunka rendszerére, ismét nem tud tovább fejlődni, mert a bérmunka nem képes az embert a természethez kötni, így hát alig is törekszik egyébre, mint szemes jószág-termelésre, a mit érdek nélkül, gépiesen dolgozó tömegek is elvégezhetnek és törekszik főképen arra, hogy a föld hozadékát, a melyre a nemes ős a törzsközösségekben erőszakkal vagy más úton jogot szerzett, akármi módon a földből kivonja.

De mindennek dacára a nagybirtok külső társadalmi formája, a földműves-bérmunka, megtévesztette a szocialisták egy részét és arra bírta őket, hogy a nagybirtokot egynek tekintsék az ipari nagyüzemmel, a mely történelmileg a nyereszkezdésből indult ki s ehhez képest a haladás az életeleme, mint a hogy az egész kapitalizmus csak addig élhet, a meddig haladni képes. A nagybirtok azonban majdnem olyan jól megél haladás nélkül, mint haladással, mert a föld természeti hozadéka, a míg nap süt és eső esik, örökös, s a földből való kivonása nem jár semmiféle kockázattal. A haladást s a jövő csíráját csak az a gazdálkodás hordozza magában, *a mely már alkotásánál fogva nem a természeti hozadékra, hanem a munkára helyezi a fősúlyt*, s a jövő nagyüzeme csak ilyen gazdálkodásból nőhet ki. A törpebirtokban, s ennek szövetkezeti törekvéseiben látjuk manapság a fejlődésnek ezt az irányát érvényre jutni. Eduárd Dávid és követői szerint a kisbirtok szövetkezetből, mint átmeneti képződményből fog kialakulni a jövő tulajdonképeni földművelőszervezete, a szövetkezeti nagybirtok, a mely a kisbirtok és a nagybirtok előnyeit nemcsak egyesíti, de meg is sok-

¹ Úgy látszik, egy távoli jövő képét mutatja a kerti gazdálkodásnak az az egészen új formája, a mely Paris környékén, az amerikai Unió egyes városai körül és különösen a Csatorna-szigeteken — Jersey és Guernsey szigetén — fejlődött ki. Ez az üveg alatti kertészet semmit sem kér a természettől, hanem mindent a munka erejével hoz létre, úgy, mint az ipar, s az élettan tudományát épen úgy alkalmazza saját céljaira, mint az ipar a fizikát és a vegytant. Az iparhoz abban is hasonlít, hogy csak intelligens, képzett munkaerőt használhat, de a termelőereje is olyan nagy, hogy bár-

Kínálkozó ellenargumentuma ennek a David-Hertz-féle elméletnek, hogy: »ugyan miféle gyermekes irány az, a melyik darabokra akarja szaggatni a nagyüzemet, hogy aztán a darabokat újból összerakhassa?« Ez az ellenvetés csak úgy állhatná meg helyét, ha a szövetkezeti nagyüzem ugyanaz lenne, mint az egyéni nagyüzem. Ámde a szövetkezeti nagybirtokot, ha kialakul, bizonyára époly kevéssé lehet a hűbéri nagybirtokhoz hasonlítani, mint a nagy fogyasztószövetkezetet a nagy kereskedelmi vállalathoz. Több szocialista író szerint a részvénytársasági szervezetről lehet megismerni, vájjon egy bizonyos termelési ág érett-e már a szocializálásra. Ha ez igaz, akkor a nagybirtok és a kereskedelmi nagyüzem mai alakjukban épen nem képezhetik szocialista törekvések tárgyát. A bankoktól és a nagy áruházaktól eltekintve nincs a kereskedelemnek olyan ága, a melyet részvénytársaság haszonnal üzhetne, és köztudomás szerint ép ily kevéssé alkalmas a részvénytársaság arra, hogy nagybirtokon gazdálkodást folytasson. Ennek az analógiának — a Marx-féle értékelmélet nézőpontjából — abban rejlik a magyarázata, hogy a kereskedelemben nem jön létre tulajdonképeni értéktöbblet, s így ez a termelési ág a már meglévő értéktöblettel dolgozik, ezt iparkodik a piac kiaknázásával, saját hasznára fordítani, a mi egyéni vezetést kíván. A hűbéri nagybirtoknál pedig — mint már említettük — nem a munka és annak értéktöbblete a lényeges, hanem a természet hozadéka; ezt sem képes egy részvénytársaság bürokratikus vezetése kellőképen kihasználni.

Van azonban mégis egy bürokratikusán vezetett társas vállalkozás, — a fogyasztószövetkezet az — a mely a kereskedelmet szemünk láttára koncentrálja és a kollektívizmus felé viszi. Ám ezt a mozdulatot nem a tőke, hanem a dolgozó nép kezdeményezi és hajtja végre. Az analógia nyomán a mezőgazdaságban is el kell jutnunk ahoz a gondolathoz, hogy, a kor színvonalán álló mezőgazdasági nagyüzemnek szövetkezeti népmozgalom útján kell létrejönnie.

Lehet, sőt valószínű, hogy a gabonaneműek termelése e

milyen a modern ipar színvonalán álló igényt kielégíthet. (P. Kropotkin: Landwirtschaft, Industrie und Handwerk.)

Egyelőre azonban még csak kis terjedelemben, speciális viszonyok között, kvalitatív termények létrehozására alkalmazzák ezt a gazdálkodási alakot, s így minden messzebbmenő következtetéssel szemben, a mely hozzá fűződik, óvatosság ajánlatos.

tekintetben kivételt alkot,¹ illetve, hogy a szemtermelésre az összefüggő területen koncentrált nagyüzem alkalmasabb a szövetkező kisüzemnél. Egy új gabonaszükség — a milyent Anglia a XIX» század első felében látott — a vegytan, a fiziológia és a technika mai fejlettsége mellett óriási mértékben föllendítené a nagybirtokot és ennek üzemében a munka szerepét túlsúlyra emelné a természet szerepe fölött. Ilyen viszonyok között a hűbéri nagybirtokból is kialakulhatna egy ipusztriális kapitalista nagyüzem. Kívánatosnak egy ilyen gabonaszükség épen nem kívánatos, mert sem a dolgozó nép megélhetését, sem az egyéb tekintetben való gazdasági haladást nem befolyásolná kedvezően. De ettől egészen eltekintve — ugyan ki mondhatná meg, mikor szűnik meg Európa piacain a gyarmatok és amerikai jellegű területek gabonatermésének árleszorító hatása? Mert a meddig ez tart, addig nem érkezik el a nagybirtok továbbfejlődésének ideje. És mivel semmi okunk sincs föltételezni, hogy a gabonaszükség kora a gabonabőség korát emberileg belátható időn belül fölválthatná: a modern szocializmus céljaira sem fogadhatunk el más tendenciát, csak azt, a melynek érvényre jutását a civilizált országok mezőgazdaságában napról napra világosabban észleljük. A ki ezt belátja, kénytelen elfogadni a szövetkezeti gondolatot a földművelőmozgalom céljaira. De viszont az is nyilvánvaló, hogy Magyarországon, a hol a föld kétharmad része közép- és nagybirtok s a hol a földművelőnép fele proletár: a földművelőmozgalom, a mely a jövőért küzd, első támadását a múlt nyomosztó szellemének fészkei, a hűbéri közép- és nagybirtok ellen kell, hogy intézze. Ezért a mozgalom csakis az életének föltételeiben megíamadott mezőgazdasági proletariátusból indulhat ki.

Majd meglátjuk egy későbbi fejezetben, létezik-e a földművelőproletárok² szervezetének olyan alakja, a mely a jövő felé vezet és egyszersmind a földművelő proletár természetének

¹ Dr. H. Lewy: Entstehung und Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes in England.

² A proletár kifejezés alatt a mezőgazdaságban nem csupán a semmi földdel nem bíró napszámot és cselédet fogjuk érteni, hanem az olyant is, a kinek bár egy kis földje is van, de a megélhetése régett *nagyobb részben* bérmunkára van utalva. A kinek ennél több földje van, úgy, hogy kevésbbé vagy egyáltalán nem kényszerül napszámba járni, de viszont annyija nincs, hogy cselédet kellene hozzá tartania: a törpebirtokos szóval jelöljük. Kisbirtokosnak csak az olyan gazdát fogjuk nevezni, a ki már cselédet is tart.

is megfelel. Egyelőre azonban folytassuk ott, a hol abbahagytuk: a magyarországi viszonyok szemléleténél.

Olyan országokban, a hol az ipar kifejlődött, a hűbéri birtok fejlődésre való képtelenségéből az következik, hogy a munkásai egyszerűen ott hagyják, beköltöznek a városba és beállnak ipari munkásnak. Németországban a hűbéri birtokot az úgynevezett »Landflucht« teszi tönkre, ennek következtében nem tud elegendő munkást kapni és visszafejlődő irányzatához híven arra törekszik, hogy a mezőgazdasági munkás költözködési szabadságát megsemmisítse és jobbagymódra a földhöz kösse őt. Angliában is megkísérelték ezt annak idején, de minden eredmény nélkül, s az angol társadalom termelőerői bizonyára nem vallották kárát.

Magyarországnak nincs számbavehető ipara; a magyarországi földművelőproletár, ha megunta a nyomorgást, kivándorol Amerikába vagy a nyugati iparúzó államokba. Ezzel segít magán és könnyít valahogy az itthonmaradottakon. A szocializmus nem kárhoztatja, de viszont nem is dicsérheti a kivándorlást, mert a szocializmusnak éppen az a feladata, hogy a kivándorlást erejéhez képest fölöslegessé tegye. Miképpen tegye azonban fölöslegessé a mi viszonyaink mellett? Arra várni, míg a magyar ipar kifejlődik és kenyeret adhat a népnek, egy kissé hosszadalmas lenne. Míg a magyar ipar kifejlődik, a földművelő-nép ki van téve az anyagi züllés minden tekintetben degeneráló hatásainak, a melyek már most is mutatkoznak. Minden passzivitás megboszulja magát, s a mulasztások, a melyek a földművelőnépet és a szociáldemokrata pártot az 1898-as események lezajlása óta terhelik, máris megtermettek keserű gyümölcsüket.

Magyarország mai termelőerői úgy, a hogy vannak, elegendőek lennének ahhoz, hogy paraszt-igény éknek megfelelően eltartsák az egész népet, föltéve, hogy a javak egyenlően oszlanának meg az emberek között. Mégsem számíthatna sikerre egy olyan irányú népmozgalom, a mely csak arra törekednék, hogy a meglévő gazdálkodási fokot változatlanul fönntartsa, csupán a gazdasági ellentéteket szüntesse meg. Már Lassalle megmondta egy beszédjében, a melyben a XVI. századbéli parasztlázadásokról emlékezett meg, hogy konzervatív népmozgalmak, célozzák bár a nép helyzetének az uralkodó osztállyal szemben való javítását, sikerre még sem számíthatnak. Ilyenféle népmozgolódás azonban nem is lenne szocialista moz-

galom. Hogy valamely népmozgalom csak némi sikerre is számíthasson és hogy magát joggal szocialistának nevezhesse: a haladással, vagyis a termelőerők nagyobbításával kell a sorsát összekötnie.

Földművelő országban, földművelő-mozgalomról lévén szó, a termelőerők gyarapítása tekintetében csakis a földművelésre gondolhatunk. A mezőgazdaság termelőerőinek gyarapítása pedig nálunk csak egy módon lehetséges: a belterjes gazdálkodásra való áttérés által. Tehát Magyarország szociáldemokrata földművelői, ha összeállítják programjukat, éles kifejezést kell, hogy adjanak a belterjes gazdasági rendszerre irányuló törekvésüknek. S mihelyt ezt megtették, szemben fogják találni magukat ellenségükkel, a földbirtokossággal.

Lehet-e azonban egyáltalán arra gondolni, hogy Magyarországon az intenzív gazdálkodás meghonosuljon? Mert a gazda nem fogyaszthatja el maga a termését, kell, hogy a mit termel, kelendő is legyen. Szemtermelés dolgában pedig, míg az árak a mai alacsony színvonalon maradnak, nem fizetődik ki a belterjes gazdálkodás. Egynéhány nagybirtok javíthat még valamit a gazdálkodási módszerén, de sokat nem, mert a javítások közül is csak azokra terjeszkedhetik ki, a melyek a gabonaárakban födözetet találnak. A törpebirtokosnak nem kerül pénzbe a munka, mert ő maga szolgáltatja; ő tehát nagyobb munkát fordíthat a földjére, de messze ő sem mehet a belterjesség irányában, mert a trágyázás sokba kerül és az alacsony gabonaárak mellett csak egy bizonyos határig fizetődik ki. Valamit lehetne tenni ebben az irányban is — szövetkezeti mozgalom útján, a mely gépekhez és egyéb segédeszközökhöz juttatná a törpebirtokost, — de nagy haladást ez még nem jelentene. A belterjességre csak úgy térhet át a mezőgazdaság, ha olyan terményekre fekteti a fősúlyt, a melyeknek jó áruk van és másképp, mint belterjesen nem is lehet őket termelni. Erre manapság meg van már a lehetőség. Ugyanazon történelmi fejlődés, a mely Nyugateurópában a XIX. század első felében ipart és ezzel gabonafogyasztást hozott létre: egy további félszázad alatt ezt az ipart olyan óriási nagyra növelte, hogy az töméntelen embersokaságnak kispolgári mértékű, sőt erős százalékban azon felül emelkedő keresetet nyújt. Ezzel kapcsolatban erősen emelkedett olyan termények fogyasztása, a melyeket csak a belterjes kisbirtok tud előnyösen termelni. Ilyen termények a baromfi, tojás, vaj, sajt, gyümölcs, bor, főzelék és

zöldségfélék.¹ Ha Magyarországon erősen megszorodnék a törpebirtokok száma, s ezek szövetkezeti úton szerzett tőkével, egymást szövetkezeti támogatva megjavítanák gazdálkodásukat: nem csupán nagyobb súlyt helyezhetnének a burgonya, répa és egyéb iparnövények termesztésére, nem csupán belterjes rétgazdaságot és a mainál sokkal nagyobb arányú állattenyésztést üzhetnének, de azonkívül mellé termény gyanánt az előbb említett fogyasztási cikkek nagy tömegeit szállíthatnák ki az országból.²

Kiválóan érdekes dolgokat hoz föl erre nézve a német-alföldi szociáldemokrata párt agrárbizottságának jelentése, mely az 1906-ki pártkongresszuson kerül tárgyalásra.³ E jelentés szerint a hollandi mezőgazdaság a kilencvenes évek végén kiheverte azt a rettenetes válságot, mely a nyolcvanas években hatalmába kerítette. 1897-től kezdve minden téren örvendetes haladás észlelhető. A vaj- és sajt kivitel hatalmasan föllandult, a cukorrépa termelés megháromszorozódott, a burgonya ipari földolgozása kétszeresére emelkedett, sokszorosán nagyobb lett azonkívül a hús, tej, főzelék és tojás produkciója. Mindez szoros összefüggésben a törpebirtok szaporodásával és a szövetkezeti mozgalom nagyarányú terjeszkedésével; ez utóbbinak lehet azt is betudni, hogy a mezőgazdaság irányváltoztatása dacára a szemtermelés sem csökkent, sőt inkább emelkedett, mert belterjesebb lett. A legtermékenyebb területeken háttérbe szorultak a gabonaföldek, belterjes rétgazdaságok jöttek a helyükbe és szaporodott a marhaállomány.

Ezeket a nagy változásokat, a melyek a földművelő nép sorsának szemmel látható javulását eredményezték, vámvédelem és külső támogatás nélkül maguk a szervezkedő törpe- és kisbirtokosok hozták létre.

Az európai államok sűrű népessége ilyenféle gazdálkodásra van hivatva, míg az amerikai jellegű területeken (az Unió nyugati része, Kanada, Argentína, Délafrika, Ausztrália) több a föld és kevesebb az ember, semhogy a mostani rendszertől, a szemtermeléstől és a legeltetéstől eltérhetnének.

¹ Dr. Heinrich Pudor: Die Selbsthilfe der Landwirtschaft. Berlin—Schöneberg, 1902.

² Lásd szerzőtől: Áttérhet-e Magyarország a belterjes mezőgazdaságra? A Munka Szemléje, 1906. 4. szám.

³ Willem Hubert Vliegen: Das Agrarproblem in der niederländischen Sozialdemokratie. Sozialistische Monatshefte 1905. II. Band 864.

Magyarország kereskedői régóta törekszenek arra, hogy a kiskultúra terményeiből nagyobb kivittet létesítsenek, de nem sok sikert értek el; nem azért, mint ha odakünn nem tudnának akármennyit is eladni, hanem inkább azért, mert itthon nem tudnak elegendőt és főképp megfelelő jó és egyenlő minőséget beszerezni. A mi eredményt itt-ott, pl. a tojáskivittel terén felmutatnak, azt a kisbirtokos parasztságnak köszönhetik, noha ez elszigetelve, a nagybirtokok rendszerébe ékelve gazdálkodik és a szövetkezeti mozgalmat az itt-ott keletkező csekély számú tej sző vetkezetek leszámításával vagy épenséggel nem, vagy csupán a katolikus néppárt papjai által eltorzított alakban ismeri, mint apró-cseprő fogyasztási szövetkezeteket. A földbirtokos vagy a nagybirtokos szóba sem áll a kereskedővel, ha az tojás, zöldség, gyümölcs, baromfi stb. szállítására akar vele szerződni, leginkább azért, mert ezeket a terményeket, még ha be is rendezkednék rájuk, úgy sem tudná gazdaságosan produkálni. Ez a termelési ág, jobban, mint akármely, érdeklődést, szeretetet követel a munkástól munkája iránt és ha a munkás felületesen vagy elkeseredéssel végzi a dolgát, több kárt csinál mint hasznot.² Így hát a nagybirtok inkább megmarad mostani egyoldalú gazdálkodásánál, sőt még azt is megakadályozza, hogy a kisbirtokos az új rendszerre térjen át. Politikai, társadalmi és gazdasági hatalmának egész súlyával ráfekszik a földművelésre és elfojt minden szabad mozgást, nehogy a fölvirágzó törpebirtok az olcsó munkaerőt elvonhassa tőle.

Az alföldi öntözőcsatorna eszméje, a melyet már idestova húsz év óta propagálnak, az intenzív gazdálkodással függ össze. Talajöntözés nélkül az Alföld klímája alatt nem lehet belterjesen gazdálkodni és viszont a nagy öntözőcsatorna-hálózat létesítése szinte parancsolóan megköveteli a belterjes gazdálkodást. Húsz év óta, mióta a gabonaárak lehanyatlottak, az uralkodóosztály tízszer is elhatározhatta volna az öntözőcsatorna létesítését, a mi oly szoros összefüggésben áll egy földművelő ország kultúrájával. De nem tette, mert nem akarja, a mint hogy nem akarja sem az önálló vámterületet, sem a népoktatási törvény végrehajtását, sem az általános választói jogot, sem a kultúra bármely egyéb követelményét, mert neki a gabona mai árviszonyai mellett a barbárság és a külterjes gazdálkodás az éltető eleme.

¹ David: Sozialismus und Landwirtschaft.

A földművelő-programmba okvetlenül be kell venni a Nagy-Alföld s az ország egyéb öntözhető vidékeinek csatornázását *állami kezelésben, az érdekelt birtokosok költségén*. Bizonyos, hogy ez is olyanféle követelése lesz a szociáldemokrata-pártnak, mint az általános választói jog, a melyet minden párt megígér a választásoknál és cserben hagy a képviselőházban, ha végrehajtására kerül a sor.

De vajjon feladata-e a szociáldemokráciának — fogja kérdezni némely aggódó lélek — hogy kulturfeladatok teljesítését követelje a kizsákmányolók államától?

Ugyanezen aggodalom merült föl a német szociáldemokrata párt agrárvitáján, az 1895-ki breslauer kongresszuson.¹ Kautsky, Clara Zetkin, Max Schippel és velük több kiváló szocialista egy határozati javaslatban többek között ezeket a kijelentéseket tették:

»... a földművelés érdeke épúgy, mint az ipar érdeke a termelőeszközök magántulajdonának uralma alatt a munkaeszközök tulajdonosainak, a proletariátus kizsákmányolójának érdeke.

A programtervezet (az agrár bizottság tervezete) új hatalmi eszközöket juttat a kizsákmányolók államának és ezáltal megnehezíti a proletariátus osztályharcát, továbbá oly feladatok teljesítését követeli a kapitalista államtól, a melyeneket csak olyan államszervezet hajthatna áldásosán végre, a melyben a proletariátus szerezte meg a politikai hatalmat.«

Bebel és az öreg Liebknecht ellenkező véleményen voltak. Bebel válaszából kiemelkedik a következő ellenvetés: »A vasutakat is megszavazzuk a Reichstagban, sőt örömmel üdvözljük őket, mert a kultúrát terjesztik, s a vasutak államosítását is követeljük, pedig ezek is a kapitalista állam hatalmi észkőzeit növelik,«

Azt is mondta Bebel, hogy a szociáldemokrata program átmeneti követelései megannyi kulturkövetelések és a végrehajtásuk a termelési viszonyok javulását eredményezné.

Bebel álláspontja nagyon közel jár ahhoz, a mit előző helyen kifejtettünk, hogy t. i. a termelőerők gyarapítása mindenben egyirányú a szocialista törekvésekkel.

¹ Protokoll des Parteitages, abgehalten zu Breslau, 1895. Berlin, Verlag des Vorwärts.

Mi, egy földesúri állam szerencsétlen lakosai, a kik előtt messzefekvő ideál a gazdag német vagy angol kultúra, legjobban láthatjuk, hogy a burzsoá állam, a nagyiparos és nagykereskedő osztály állama igenis teljesít kulturfeladatokat. Ott, a hol a nagyipar adja meg a társadalom jellegét, a szociáldemokrácia már készen kapja a kultúra elemeit, csupán ki kell használnia a saját céljaira. A nagyipari államok szocialistáinak programjaiban csupán azért fölösleges a termelőerők külső gyarapításának követelése, *mert elegendő a munkásság életigényeinek emelése ahhoz, hogy a burzsoázia a termelőerőket gyarapítani kényszerüljön*. Ellenben a mi földesúri osztályállamunkban, a melynek az ország csekély számú burzsoáziája mindenben alárendeli magát, *a szociáldemokrácia a termelőerők külső kereteinek tágítását is ként/telén követelni*. Nálunk a proletariátus nem csupán a saját feladatait kénytelen elvégezni, hanem, olyanformán, ha nem is olyan nagy mértékben, mint Oroszországban, *a burzsoázia feladatainak egy része is vállára nehezedik* a végső felszabadulásért folytatott küzdelmében.

A földművelés érdeke minálunk nem, hogy »a proletariátus kizsákmányolóinak« a földesuraknak érdeke lenne, de sőt épen ellentétben áll az ő érdekeikkel. A multat, a hűbériséget, a mely a földművelés fejlődését megakasztja, egyedül a fejlődés erőszakolásával lehet a pozícióiból kiverni. Össze kell törni azokat a kereteket, a melyekben az életet pusztító gazdasági reakció fészkel; ám erre a feladatra csak olyan tömegek képesek, a kik tiszta fogalommal bírnak a felől, mit kell a lerombolt gazdasági struktúra helyébe állítani. Ha a szociáldemokráciának lesz elég ereje hozzá, hogy kulturális követeléseit kivívja, akkor arra is lesz ereje, hogy hatásosan végrehajtsa vagy végrehajtsassa őket. Annyi szent, hogy a proletariátus nem nézheti nyugodtan, mint teszi tönkre az országot egy haladásra képtelen osztály, különösen akkor, mikor ez épen gazdasági tehetetlenségénél fogva a viszonyok nyomása alatt maga is hanyatlani kezd és nem áll mögötte egyetlen önérzetes, fejlődésre képes osztály sem, a mely tőle a vezetést átvehetne. Ez a körülmény a földművelőmozgalmat egyre égetőbb történelmi követelménynyé teszi.

Az 1848-iki forradalmat a Nyugat nagy gabonafogyasztása hozta létre; — a mozgalom főcélja az volt, hogy elhárítsa a szabad munkásokkal való gazdálkodás s a tömeges gabonakivitel akadályait.

Most, hatvan évvel később, új piac fejlődik a Nyugaton: a kiskultura és az állattenyésztés terményeinek piaca. Magyarország pedig még mindig túlnyomóan földművelő állam s egyre szaporodó népességének hovatovább életfeltételévé lesz a belterjes gazdálkodás. Csakhogy ennek akadálya most már épen a negyvenes évek forradalmi osztálya: a földbirtokosság, mert ez az osztály a gazdasági fejlődés mai állapotában nem tud a belterjes gazdálkodáshoz alkalmazkodni. Tehát mindinkább elkerülhetlenné válik egy forradalmi mozgalom a földbirtokos osztály ellen, ez pedig nem lehet más, mint a mezőgazdasági proletariátusból kiinduló szociáldemokrata földművelőmozgalom.

Olyan országokban, a hol nincs ipar, nem terem meg az a gazdasági feszítőerő, a mely a forradalmi átalakulásokat létrehozza. Ilyen országokba csak külföldről jöhetnek a forradalmak föltételei, és pedig a mezőgazdasági termények áralakulásaiban. A méreteiben csekély, hatásaiban gyöngye ipar is szerepet játszik ugyan Magyarország legújabbkori fejlődésében, de azért ezt az országot sem lehet kivenni a földművelő országok fejlődésének általános szabálya alól. Magyarország történelme ez idő szerint még a Nyugat piacain készül. S e piacokon a tizenkilencedik század első felében Magyarország polgári jogrendjének, a tizenkilencedik század második felében Magyarországeurópaiszínvonalon álló kultúrájának történelmi konjunktúrái jöttek létre. Ezeket a konjunktúrákat a csekélyszámú burzsoázia nem képes kihasználni, mert ez az osztály nálunk egy késői kor örege született gyermeke; — már bölcsőjénél mellette állott sírásója, az osztálytudatos ipari proletariátus, s ettől való félelme minden cselekvőerejét elveszi. Egyedül a proletariátus az az osztály, a mely forradalmi változásokat létrehozni képes. De azok a változások, a melyektől a mai Magyarország haladása függ, eltérnek a marxista elmélet szokássá vált sablonszerű alkalmazásától. A földművelő proletariátus földhöz akar jutni. E törekvése egyirányú a termelőerők fejlesztésével. Lehetetlen, hogy a szociáldemokrácia e törekvést, mely az ország történelmi fejlődését, dolgozó népének sorsát oly közlelről érinti, doktrínáir szempontokból, egy vonatkozásaiban helytelenül továbbépített elmélethez ragaszkodva figyelmen kívül hagyja. A szociáldemokráciának épenséggel nem kell önmagával ellentétbe jutnia, ha számol e földszerző törekvésekkel, míg viszont nagyot veszít jelentőségéből és csökkenti saját erejét, ha közömbösen halad el az emberi fejlődés bármely nagy eseménye mellett.

Sok hasonlatosság van a mai magyarországi állapotok és ama társadalmi ellentétek között, a melyek a tizennyolcadik század végén a francia mezőgazdaságban föllétek.

A 18. század folyamán egyre növekedett az ipar a francia városokban — vele együtt szaporodott a népesség és emelkedett a fogyasztás. 1760-tól kezdve állandóan drágult a gabona, bár sokkal kisebb mértékben, mint ugyanez időtájt Angliában s a 18. század folyamán a franciaországi piacokon (az 1793-as idők leszámításával) soha sem volt olyan magas a gabona ára, hogy a fogyasztó népnek kenyérre kellett volna minden pénzét kiadnia, hanem tellett a jövedelméből húsrá és a kiskultura termékeire is, a melyek a nép táplálkozásában jelentékeny szerepet játszottak. A terményárak emelkedésével egyidejűleg az egész társadalomban előtérbe jutott a mezőgazdaság fejlesztésének követelménye, mert a hagyományos hármasszorgású rendszer nem volt képes eleget tenni a növekedő igényeknek.

Forradalom keletkezett a földművelésben; a forradalmat *váltógazdaságnak* hívták és Angliából jött, a hol nemrégiben találták föl és vették alkalmazásba. Mivel azonban a gabona-szükség távolról sem volt olyan nagy, mint a Csatornán túli a mezőgazdasági üzemkérdést sem lehetett olyan egyszerűen elintézni, mint amott. Abban mindenki megegyezett, hogy a hármasszorgású rendszer a vele összeforrott hűbéri jogrenddel együtt tarthatatlan, ellenben nagyon kérdéses volt, mi legyen a jövő üzemformája: a váltógazdaságú nagybérlet — a mely Angliában jutott érvényre — vagy pedig a váltógazdaságú törpebirtok? Két faktor döntötte el a kérdést a törpebirtok javára: az egyik a konjunktúra volt, a mely az állattenyésztésre és a kiskulturára nézve legalább is volt olyan kedvező, mint a gabonatermelésre, a másik faktor a tért foglaló nagybérlet romboló társadalmi hatásában állott, a mely csatasorba állította a parasztságot. Ugyanis a nagybérlet fölszívta a kisbérleteket, proletárokká tette a kisbérleket és emellett — javított munka-beosztása miatt — sokkal kevesebb egyént foglalkoztatott, mint a kisbérletek.¹ A francia ipar nem volt képes olyan arányban fejlődni, hogy a fölöslegessé váló munkaerőt felvehette volna; az Amerikába való kivándorlás akkor még nagyon jelentéktelen volt, s így a földművelőnép egy részét a nagy üzem terjesz-

¹ Fritz Woltere. Studien über Agrarzustände und Agrarprobleme in Frankreich von 1700 bis 1790. Leipzig, 1905.

kedése éhenhalással fenyegette. Ebből a helyzetből támadt a nagy forradalom; a kereskedők és iparosok 1789-ben csak kihasználták a forrongást a saját céljaikra, de a nagy politikai lökést a mezőgazdaság, illetve a parasztság adta meg. A forradalom legfontosabb eredménye a földbirtokok nagy részének parcellázása és a parasztok között való széjjelosztása volt.

Azóta változtak az idők; a termelőeszközök és eljárások fejlődtek úgy a mezőgazdaságban, mint az iparban, s a közlékedés soha nem sejtett arányokat öltött, de mégis szembeötlő a hasonlatosság az 1788-ik évi Franciaország és a mai Magyarország között. Nálunk is pusztítja a földművelőnépet a nagybirtok ugyanazon időben, a mikor a törpebirtok magasabb fokra tudná emelni a nép jólétét és nálunk is egy hűbéri uralkodóosztály teszi lehetetlenné a földművelés egészséges fejlődését. De viszont van egy igen jelentékeny különbség is a két hely és kor között, és ez a kivándorlás, a mely a fölöslegessé váló mezőgazdasági munkaerőt elvezeti és a biztonsági szellentű szerepét viszi a forradalmi gőzöktől fessegetett társadalmi gépezetben. Nem szabad azonban a kivándorlásnak e hatását túlságosan magasra értékelni. Még eddig a kivándorlás, a mely a munkakínálatot csökkenti, csak a szimpla éhenhalástól mentette meg az itthon maradott földművelő proletárokat, de ezeknek a létfeltételei oly nyomorúságosak és az egész földművelőnép a silány táplálkozás és a túlfeszített aratómunka hatását annyira megsínyli, hogy az állapotok maholnap végkép tarthatatlanok lesznek, annál is inkább, mert a gazdasági konjunktúrák is egyre kedvezőbbé válnak a törpebirtok-gazdálkodásra nézve. A gazdasági viszonyok és a közértelmiség mai fejlettsége mellett az emberek elnyomásában már nem lehet elmenni addig a határig, a melyet a XVIII. század előtt még szó nélkül tűrt a nép. A kivándorlás csak mérsékeli a forradalom okait, de éppen nem szünteti meg őket.

Azonban egy évszázad óta maga a forradalom is, úgy tartalmában, mint eszközeiben átalakult. Az elnyomott forradalmi vezetőosztályokból forradalomellenes uralkodóosztályok lettek és a földművelő, ki a XVIII. század végén a burzsoáziával együtt harcolt a földesúri osztály ellen, ma kénytelen az ipari proletárhoz csatlakozni és eltanulni tőle a szervezkedést, a proletárság forradalmi módszerét.

A francia forradalom parasztmozgalma még tisztára individualista mozgalom volt és tartalmilag azonos volt a burzsoázia

mozgalmával. Olyan volt ez a parasztmozgalom, mint valami korai virágzás és az eredményeket, a melyeket létrehozott, a XIX. század közepén kemény próbára tette a gabonadrá¹aság. Manapság, mikor az európai viszonyok mórlege visszabillent a kisüzem javára, mikor a hűbéri földbirtok hanyatlik és állami támogatást vesz igénybe, újra éled a földművelőmozgalom, csak-hogy most már — a kor tendenciájának megfelelően — kollektivistista, szövetkezeti jelleget hord magán. A modern parasztforradalom életnyilvánulása: a földművelő-szervezkedés.

Földművelő-szervezkedés.

Már most az a kérdés, milyen úton-módon hozhatja létre a proletariátus azokat a változásokat, a melyek a társadalom termelőerőinek gyarapodásával azonos értelműek. A kizárólagos politikai mozgalom — láttuk már — nem képes a földművelőket szervezni. De ha a politikai mozgalom egymagában életképtelen és nem is elegendő, viszont megfelelnek-e várakozásainknak a gazdasági mozgalom hatásai?

Kétséget nem szenved, hogy a földművelő-proletariátus époly mértékben tudja a béreit sztrájkok által emelni, mint az ipari munkásság, sőt az aratósztrájk sokkal erősebb támadó fegyver akármiféle ipari sztrájknál. Ha a földművelő proletárság életének standardja emelkedik, ennek hatását megérzi úgy a közép-, mint a nagybirtok. A magasabb munkabérek első következése a gépmunka terjeszkedése, különösen az aratógép az, a mely mindenütt megjelenik az aratósztrájkok nyomában.

A mi viszonyaink között a mezőgazdasági gépek társadalmi hatása nem fedi teljesen az iparban alkalmazott gépekét. Az iparban a gépek alkalmazása végső eredményképen *emeli* az emberi munkaszükségletet és az iparos területek népsűrűségét. Ellenben Magyarországon a mai birtokeloszlás mellett a mezőgazdasági gépek a munkaalkalom és a népsűrűség csökkenését hozzák létre. Ugyanis a mezőgazdasági termelés — egy

¹ Marx Károly az ötvenes években kiadott „Brumaire 18-ka” című füzetében élénk színekkel ecseteli a francia törpebirtokos nyomoruságát, a melyet a kisüzem gyöngeségére és hátramaradottságára vezetett vissza. Abban a korban, a mikor Nyugateurópa egyre szaporodó lakossága élelmezés tekintetében aránylag szűk területre volt utalva és e szűk terület (Közép- és Nyugateurópa) mezőgazdasága a szemtermelésre fektette a főszűlyt: Marxnak föltétlenül igaza is volt, mert az elszigetelt kisüzem gabonatermelés tekintetében csakugyan messze elmarad a nagyüzem mögött.

adott terményt, például a gabonát tekintve — addig, míg" módjában áll, *szélességben* terjeszkedni, nem terjeszkedik *mélységben*, s a tengeren túl még óriási szűz termőföldterület teszi lehetővé a mezőgazdaság szélességben való terjeszkedését. A modern közlekedés az egész földgömböt gazdasági segítséggé tette s így Magyarország szem termelése nagyjában véve egy bizonyos művelési intenzitáshoz, illetve — minthogy területileg már nem képes terjeszkedni — egy bizonyos kontingentált mennyiséghez van kötve. Ha ezt a mennyiséget gépekkel termeli, a földművelő munkásság egy része fölöslegessé válik.

Angolország közép- és nagybirtokainak területe összevéve nem sokkal kisebb a magyarországiakénál. Nálunk a mezőgazdaság még jobbra emberi munkaerővel dolgozik, az angol mezőgazdaság gépekkel. Nálunk közel kétmillió bérmunkásnak ad — olyan a milyen — keresetet a földművelés, Angliában (1901) 621,000 nek. Az ellentétet növeli, hogy az angol középirtok és a kisebb terjedelmű nagybirtok intenzívebb a magyarnál, a mennyiben tejgazdasággal is foglalkozik. Semmi kétséget nem szenved, hogy ha nálunk a gépmunka hirtelen az ottani arányokban kiterjeszkednék, Magyarország lakossága több százezer földművelőproletárral és ezek eltartottjaival, tehát szép pár millió lélekkel apadna.

Ha el szabad alapul fogadnunk ifj. Leopold Lajos számítását,¹ az aratógép elterjedése Magyarországon legalább is 400—600 ezer arató-párt tenne fölöslegessé.

A munkabérek emelkedésével egyenes arányban áll a gépek terjedése. Tehát a Kautsky-féle irány, a mely kizárólag a szakszervezeti mozgalomra helyez súlyt, a földszerző törekvéseket pedig figyelmen kívül hagyja, épen nem felel meg a követelményeknek. Ennek az iránynak egyoldalú érvényesülése a földművelőproletariátus többsége számára a kivándorlást állítaná az állandó félkoplalás, féljállakás helyébe. Csupán ad demonstrandum hozzuk ezt föl, mert a szakszervezetet úgy sem lehet sehol egyoldalúan alkalmazni a földművelőmozgalomban és a hol megkísérlik, az élet törvényei maguktól létrehozzák a kellő szervezeti módosításokat és kifejlesztik a természetes agrárpolitikai irányt.

Fölhozhatnák ellenérv gyanánt, hogy a kivándorlás nem olyan nagy baj, mert a kivándorlók általában boldogulnak.

¹ Ifj. Leopold Lajos: Az aratógép szociológiája. Közgazdasági Szemle 1906 február.

Fölhozhatnák azt is, hogy a szociáldemokrácia nemzetközi irányzat, a mely az egész világgazdaságra építi elméletét, a civilizált emberiség szempontjából pedig egyre megy, akár itt, akár a tengeren túl gyarapszik a mezőgazdasági produkció. Ám ezt az érvelést alig lehetne szerencsésnek mondani. Mert a világgazdaság területi munkamegosztása azt hozza magával, hogy a nagy fogyasztópiacoktól távolabb eső és ritkább népességű területek a szemtermelésre, a közelebb eső és sűrűbb lakosságú területek pedig az állattenyésztésre és a kiskultúrára fektessék a fősúlyt, a melyek nagyobb mennyiségű és kvalifikált emberi munkát igényelnek. Nincs az a nemzetköziség, a mely azt követelhetné, hogy Magyarország földművelő népe erről az ország földrajzi helyzetéből és történelmi fejlődéséből folyó természetes előnyről lemondjon, és ha elméleti nehézséget okoz, hogy akkor Magyarországnak nagybirtokos államból törpebirtokos-szövetkezeti állammá kellene alakulnia: aligha a tényekben lesz a hiba, hanem inkább az elmélet alkalmazásában.

De ne térjünk el a tárgytól. A szervezkedésről van szó. Távol legyen tőlünk a szakszervezeti mozgalom hatásainak kicsinylése. A tapasztalás azt mutatja, hogy a nagybirtok a gépek alkalmazásával csak részben tudja behozni azt a költség-szaporulatot, a melylyel a munkabérek emelkedése megterheli. Ez a költség-szaporulat már a földjára rovására megy. Az agyonterhelt, gyöngye középbirtok nem bírja ki ezt, a latifundium azonban segíthet magán, ha területének egy megfelelő és alkalmas részét legelővé alakítja át, s így szállítja még lejjebb a földre fordított munka költségét, így tett a nagybirtok Angolországban,¹ noha itt a munkabéremelkedés, melyet az ipar fejlődése okozott, látszólag mint munkáshiány támadta meg a nagybirtok gazdálkodását. Nálunk a latifundium hasonló magatartása egy munkanélküli földéhes tömeg elkeseredését vonná maga után, & ez, mint súlyos politikai nyomás, alkalmas időben kiterjedt parcellázásokat eredményezhetne. Annyi bizonyos, hogy a földművelőmozgalom — a szó politikai értelmében — forradalmibb az ipari munkásmozgalomnál. E helyen említjük föl azt az érdekes tapasztalást, hogy a parasztságnak — úgy a törpebirtokosnak, mint a proletárnak — nagy képessége van az antimilitarista propaganda befogadására.

¹ P. Krapotkin: Landwirtschaft, Industrie und Handwerk.

Olaszországban az 1899-től 1903-ig terjedő időszak diadalmas arató sztrájkjai az 1904. év folyamán arra készítették sok nagybirtokost, hogy földjük egy részét parlagon hagyják. A néplázongott és jogot követelt arra, hogy a parlagon maradt földeket megművelhesse.¹ 1905 nyarán az olasz kamara elé törvényjavaslat került parcellázással foglalkozó bankokról.² E javaslat szerint a fölállítandó bankok célja nagy- és középbirtokokat parcellázás végett megvásárolni s a parcellákat munkásoknak és kiscgazdáknak készpénzre vagy amortizációra átadni. A bank évi nyeresége alaptőkeszerű 5%-ra van korlátozva; köteles nyilvánosan elszámolni s a könyveibe az állam közegei bármikor bepillantást nyerhetnek. Olaszországban ugyan évtizedek óta nagyban folyik a parcellázás, ám e javaslatot, mely a parcellázással üzött visszaéléseknek iparkodik gátat vetni, mégis összefüggésbe keli hoznunk a földműves bérharcok sikereivel, olyan időbeli pontossággal jelentkezik utánuk. De ha tényleg nem állna fönn ez az összefüggés, a fejlődés logikája kétséges nem lehet, s a proletariátus, ha sztrájkokat rendez és politikailag céltudatosan szervezkedik, nemcsak jobb munkaviszonyokért, hanem egyszersmind a földnek vagy a föld egy részének birtokáért is harcba száll.

Sok vitára adott már okot & mezőgazdasági proletár szervezkedésének hely e»-alakja. Hertz szerint³ a proletárok gazdasági szervezetének jellegzetes alakja, a szakegyesület egyáltalán nem alkalmas a földművelők szervezésére és az angol mezőgazdasági munkások trade unionjára hivatkozik, a mely a hatalmas ipari szakszervezetek támogatása dacára nem tudott sikereket fölmutatni. Hertz e véleményének indokolására azt hozza föl, hogy a mezőgazdasági proletár csak átmeneti állapotnak tekinti az ő földnélküliségét s életének az a főcélja, hogy földet szerezzen vagy béreljen és kiscgazda legyen belőle.

Hertznek ez a fölfogása téves, de azért nincs minden igazság híjával. A mezőgazdasági proletár földhétsége nem mese, a földet utóvégre is (nem úgy, mint valamely gyári üzemet), tetszőleges számú darabokra lehet osztani, s a mezőgazdasági proletár erősen kívánkozik utána, hogy a rengeteg termőföldből, a melyen robotol, ő is kapjon egy darabot, a min kedvvel

¹ Vorwärts, 1904. december 25.

² Hók Sámuel: Földtehermentesítés és parcellázás Olaszországban. Magyar Gazdák Szemléje 1905. V. szám.

³ Friedrich Hertz: Agrarfrage und Sozialismus. Wien, 1901.

dolgozhasák. Ez magyarázza meg a földosztók könnyű sikereit a propaganda terén.

Viszont azt sem szabad elfelejteni, hogy ugyanaz a proletár tud lelkesedni a föld közös birtoklásáért s a társadalmi munkáért is, különösen az esetben, ha értelmessége az átlagon fölül emelkedik. De azt a másik törekvést, a földéhséget, még sem lehet elhanyagolni, mert az a földművelésnek s a vele foglalkozó embernek természetével jár *s a mezőgazdaság tovább fejlődésével szervesen összefügg*. A szociáldemokrácia törekvésének csupán oda kell irányulnia, hogy a földéhséget kollektív mederbe terelje, a mit csak a földművesproletár tanításával és a társas együttérzésre való nevelésével érhet el a mozgalom.

Fölötte tanulságos ebben a tekintetben az olasz földművelők szervezkedése.¹

Az olasz földművelőmozgalomban a gazdasági szervezetnek többféle alakját találjuk; ilyenek: a leghe di resistenza (ellentállási pénztárak), a leghe di miglioramento (egyesületek a gazdálkodás javítására), találunk azonkívül bérlőszövetkezeteket, fogyasztási szövetkezeteket és törpebirtokosok termelőszövetkezeit.

Az ellentállási pénztárak sztrájkok rendezésével, megrendszabályozott tagok segítségével foglalkoznak s az ipari munkások hasonló szervezeteitől miben sem különböznek. Egészen másféle alakzatok a leghe di miglioramento; ezek a szakegyesületnek, a termelő és fogyasztószövetkezetnek elemeit egyaránt magukban foglalják. Ezek csinálják a propagandát, előadásokat, tanfolyamokat rendeznek, beszerzik tagjaik szükségleti cikkeit, azonkívül segítyezik a munkanélkülieket és erre a célra *kollektívbérlőket* tartanak fön. Ezek az utóbbiak különösen érdekesek. A liga kibérel egy nagyobb területet, a melyet a munkanélküli tagok művelnek. Jobb megértésre szolgáljon a következő idézet:

»... a fabriccoi liga 65 hektár (162 magyar hold) földet bérelt 2600 lira (kb. 2300 korona) évi bérral és a hozzávaló összeget 1000 íérfi és női tagjától 30 centesimi összegű havi befizetések alakjában hozza össze. A liga földjén az 1902. évben összesen három szorakkora volt a munkanapok száma, mint a mennyit az előző évben a rendes bérlők dolgoztattak a birtokon. Az évi

¹ Dr. Pinardi und Dr. Schiavi: Die italienischen Arbeitskammern. Jena 1904. Michels: Der italienische Sozialismus auf dem Lande. Frankfurt a. M. 1902.

számvetés jó eredményt mutat, a munkások szeretettel művelték a földet, a talaj egyre javul és szaporítja a termést. Bizonyos munkáknál a tagok, ha munkájuk teljes eredményét kapták volna, 7—8 lírát kerestek volna naponként, de ők csak az árszabályszerű napszámot fogadták el . . .« (Pinardi und Schiavi: Die italienischen Arbeitskammern.)

A szerzők még hozzátézik, hogy ezek a kollektív földbérletek másutt is, a hol a ligák megpróbálkoztak velük, szép eredményre jártak és noha túlzott reményekre nem is nyújtanak kellő okot, azért életképes, fejlődésre alkalmas intézményeknek bizonyultak. A hatásuk olyanforma, mint a munkanélküli segély hatása az ipari mozgalomban.

Mi azt hiszszük, van még egyéb fontos tanulságuk is. A leghe di miglioramento, a melyek eredetileg csupán szakszervezetek voltak, a földbérletek által egyszersmind termelőszövetkezetekké lettek, nem ugyan olyan értelemben, mint ha tagjaikat az a kis kollektív termelés, a melyet üznek, eltartaná, csupán munkanélküliség esetére biztosítja őket némileg, talán valamivel jobban, mint a magyar proletárt az ő egyholdas harmados kukoricaföldje, a melyért uzorát és robotot kell magára vállalnia. Azonban — ezt lehetetlen föl nem ismerni — a szakszervezetek földbérletei egyúttal nevelő hatást fejtenek ki abban az irányban, hogy a proletár nagyarányú termelőszövetkezetekben, társaival saját akaratából összeműködni tanuljon, s egyéni akarátát, érzését az összességnek alárendelni képes legyen. — A kollektív bérletek nem csupán a szervezett proletárból kikerülő törpebirtokost teszik a szövetkezeti mozgalom értékes támaszává, de kilátást nyújtanak arra is, hogy a proletárság idővel képes lesz nagyobb birtoktesteket minden parcellázás nélkül, szövetkezetiileg átvenni, s a rendszeresítésük a földművelőmozgalomban is annál kívánatosabb, mert a proletár földéhségét is némileg csillapítják és jobban a szervezethez láncolják őt.

Mindenféle szövetkezeti elem azonban a legnagyobb mértékben megköveteli, hogy az egyes helyi szervezetek kiterjedt önkormányzattal bírjanak. A fogyasztási szövetkezetek például az egész világon csak lazán szerveződnek egy-egy bevásárló központ (Grosseinkaufsgesellschaft) köré, belügyeikben, elszámolásukban pedig megőrzik teljes önállóságukat. Az országos földművelőszervezet egyes csoportjai is nagy mértékben önállóak legyenek, ha a közösségi bérletet is be akarják foglalni műkö-

dési körükbe. Legfeljebb a termények eladását szervezhetik központilag. A földművelőmozgalom amúgy is nagyobb mértékben megköveteli a helyi szervezetek önkormányzatát, mint az ipari szakmozgalom. A földművelőnek ugyanis szűkebb a látóköre, kisebb az intelligenciája, mint az ipari munkásnak és nem mindegyik képes az egyetemes osztályérdek fölfogásáig emelkedni. Olaszországban az olyan helyi szervezetek, amelyek nem tartoztak az országos szövetségbe, nagyobb és tartósabb sikereket értek el, mint az országos szövetség csoportjai.¹

A magyarországi földművelőszövetség alapszabályaiban nem foglal helyet a közösségi bérletek intézménye. Ezek létesítése végett *helyi jellegű* u. n. szabad szervezeteket kell majd alapítani. Az ilyen szervezetek külső jogi alakját és funkcióik kiterjedését egyelőre az egyes vidékek a közigazgatási viszonyai szabják meg. A korlátlan egyesülési szabadság követelése egyebek között arra is jó, hogy a proletárszervezeteket alapszabályaikra való tekintet nélkül a földszerzésre képessé tegye.

Nem kell azt hinni, hogy a sok különféle szervezet a mozgalom egységét veszélyezteti. A földművelő mozgalomnak többféle szervezetre van szüksége, mert a földművelők sokféleképpen vannak elnyomva. Régi dolog például, hogy a gazdasági cselédeket külön kell szervezni. Olaszországban külön szervezeteket alkotnak a kisbérlők, törpebirtokosok szövetkezetei is, amelyeket a gazdálkodás megkönnyítésére alakítanak. Világos jele ez annak, hogy a proletármozgalom a törpebirtokosok körébe is sikerrel viheti be a kollektív gondolatot.²

¹ Pinardi und Schiavi: Die italienischen Arbeitskammer.

² E sorok írója nemrégiben — az olasz mezőgazdaságot illető kérdéseire — a milánói Societa Umanitaria agrár osztályától a következő választ kapta:

„Sajnos, hogy a kellő statisztikai anyag hiánya miatt nem tudunk kérdéseire oly kimerítően válaszolni, mint a hogy óhajtanánk. Annyi bizonyos, hogy mezőgazdaságunk előrehalad. Folyton emelkedik a kémiai trágya és a gazdasági gépek használata, a mit főképen a *mezőgazdasági szövetkezetek rohamos gyarapodására* lehet visszavezetni. A parcellázásról nem közölhetünk semmi határozott számszerű adatot, ellenben a mi a a ligákhoz és egyéb kooperatív szervezetekhez tartozó gazdaságokat illeti: *határozottan mondhatjuk, hogy ez az intézmény bevált; az ilyen gazdaságok száma állandóan emelkedik, ez idő szerint 100—105 körül tartunk.*

A szociális agrártörvényekre vonatkozólag még csak ígéretekről és javaslatokról beszélhetünk. Épen most vitatnak meg egy javaslatot a törpebirtok fejlesztéséről Délolaszországban és egy másik javaslatot, a mely a belföldi telepítést akarja fejleszteni.

Az egység, a mely ezt a konglomerátumot összefogja: az egységes szellemi irányítás a központi szervezet és a szaklap által, továbbá a politikai mozgalom és *nem utolsó sorban a fogyasztószövetkezeti mozgalom.*

A fogyasztószövetkezetbe mindenki beletartozhatik: földművelő és iparosproletár, kiscgazda, bérlő egyaránt, a termelőszövetkezet pedig mint élelmiszer-szállító állhat vele összekötésben. Olaszországban a szocialista törpebirtokos még a gazdasági szereit is a legha di miglioramento boltjában szerzi be. Nálunk a fogyasztószövetkezeti mozgalom területén sokat rontott a néppárt az ő katolikus szövetkezeteivel, s a szociáldemokrata pártsajtó megelégedett azzal, hogy ezeket az alapításokat gáncsolja, a nélkül, hogy az ipari munkásságot a szocialista fogyasztószövetkezeti mozgalom megalkotására serkentette volna. Milyen óriási előny volna most a földművelőmozgalomban, ha lenne bár csak 10—15,000 tagot számláló ipari fogyasztószövetkezeti mozgalom, a melyet csak ki kellene terjeszteni a falura és a parasztvárosba, s a melyet a munkásság bátran szembeállíthatna a keresztény fogyasztószövetkezetek hebehurgyaságával, korrupciójával és nagyúri érdekképviselésével!

Van még egy szempont a mezőgazdasági proletármozgalomban és ez nagyon közlelről érdeklő a földművelőprogramot: a mezőgazdasági munkásvédelem. Erre nézve a földművelőprogram lokális különbségekből eredő csekély változtatásokkal magáévá teheti a Kautsky Karl: Agrarfrägejában foglalt védőtörvény-tervezetet; ennél jobb és alaposabb munkát úgy sem lehet fölmutatni.

Az elvi nehézségek, azt már láttuk, legyőzhetők a földművelőproletariátus szervezésénél. Hogy boldogulhat azonban a szociáldemokrácia a parasztsággal?

»Emelni a dolgozók igényeit és létrehozni a kollektívizmus felé haladó szervezeteket.«

A szocializmusnak ezt az irányelvét a birtokos parasztságra lehetetlen úgy alkalmazni, mint a proletariátusra. A törpebirtokosnak hiába mondja valaki, hogy rosszul él és hogy jobb megélhetést kell követelnie — ő nem követelhet senkitől, csak saját magától, mert ő a maga gazdája. Követelhet ugyan még valakitől: az államtól, de ez az út az állami gyámolításért epedező földbirtokosok, illetve az agrárius konzervatívok táborába vezet.

Ennél még nagyobb baj az, hogy a törpebirtok külső formája a magántulajdon, s így a szociáldemokrácia, a magán-

tulajdon elvi ellensége legalább a látszat szériát alig követelhet valamit a törpebirtok számára a nélkül, hogy ezáltal a magántulajdon intézményét ne erősítené. Ebbe bukott bele a földművelőprogramm legtöbb kísérlete, így az a programtervezés is, a mely 1895-ben Boroszlóban a német szociáldemokraták agrárvitájára adott alkalmat. A német szocialisták nem voltak hajlandók általános programjukkal ellentmondásba kerülni a parasztvédelem kedvéért.

Sok csodálni való nincs ezen, mert a parasztvédelem nem hiába, hogy a konzervatívektól ered, de szocialista nézőpontból tényleg nagyon szerencsétlen fogalom és bármelyik agrárelméleti irány alkalmazza, mind a kettő póru jár vele.

Mert ha valaki azt mondja: a kisbirtok pusztuló, maradi jelenség, a melyet fölszív az egyre jobban fejlődő nagybirtok: — önmagát hazudtolja meg, a mikor mégis parasztvédelemről beszél, épen úgy, mint hogyha valaki az ipari munkásmozgalomban a kisipar védelmét követelné.

Ha pedig valaki azt állítja, hogy a viszonyok fejlődésével a törpebirtok egyre szaporodik, szövetkezés által erősödik és a kollektívizmus felé halad, míg a nagybirtok képtelen a továbbhaladásra: az ne beszéljen a parasztok *védelméről*, hanem kiáltsa oda erős hangon a parasztságnak: — Tied az ország és a jövő, rajta, szervezkedj, csatlakozzál a haladáshoz és támadd meg a hűbériséget!

Akár konzervatív, akár szocialista részen találkozunk a parasztvédelemmel, ez világosabb vagy rejtettebb formában mindig abból a felfogásból táplálkozik, hogy a kisüzem nem bírja ki a nagyüzem versenyét és ha pártjára akarunk állni, nem beszélhetünk egyébről, mint a megvédéséről. A parasztvédelem szónak tehát egészen másféle értelme van, mint a munkásvédelemnek; emez egy *személy* védelmét jelenti olyan egészségi vagy életveszély ellen, a minek csupán társadalmi kényszerhelyzetéből folyólag veti magát alá; ellenben a parasztvédelem szó egy állítólag pusztuló *üzemforma*, védelmét jelenti a szabad verseny hatásai ellen. Ezérfc találunk a parasztvédelmi programtervezetekben olyan követeléseket is, a melyek régi, a külterjes naturálgazdaság korából fennmaradt szolgálmányok fenntartását, sőt kiterjesztését követelik. (Legeltetési jog, közbirtokok részhasználata stb.) A fenti értelemben vett parasztvédelem lenne pl. a progresszív földadó is a birtokok nagysága szerint. Agitációra — a szó demagóg

értelmében — jók az ilyen programmpontok, de a szociáldemokrácia szellemével össze nem egyeznek.

Nekünk az az álláspontunk, hogy a dolgok mai állása szerint a külterjes gazdálkodás, s a hűbéri nagy és középbirtok szorosan egybetartoznak. Legközelebbi célunk a belterjes gazdálkodás, a mi egyértelmű a hűbéri osztályok megtámadásával. A mezőgazdasági proletariátus, mikor a nagybirtokosság ellen való harcra szerveződik, egyszersmind a felszabaduló nagybirtok kollektív átvételére is nevelést kap. Ám ez csak egy távolabb fekvő, ideális cél. A közelebbi jövőben, ha egy-egy középbirtok felszabadul, előreláthatólag az lesz a szabály, hogy parcellázódik, s így jut a proletárság kezére. Ezt a törpe birtokosságot és vele együtt a már meglévőt pedig a szociáldemokrácia van hivatva magasabb igényekre, a jövő felé való törekvésre s a múlt ellen való harcra nevelni.

Előttünk — s épen ez különböztet meg bennünket a konzervatívektól — nem a hagyományosan gazdálkodó, szüklátóköri és elszigetelt paraszt képe lebeg cél gyanánt, hanem az értelmes, szervezett törpebirtokosé, a ki egyleti tanfolyamokat hallgat, földjét a szövetkezés felhasználásával belterjesen műveli, s az igényei együtt nőnek kollektív érzületével. Ez a fölfogás azonban egészen más programot hoz létre, mint a konzervatív parasztvédelmi törekvések.

Magától értetődik, hogy a kisbirtokost, a ki cselédeket tart és inkább munkaadó, mint munkás, a szocialisták soha sem fogják, de nem is akarják megnyerni. A szociáldemokrácia törekvései a proletáron kívül csak a törpebirtokosnál találhatnak visszhangra, a ki maga sem egyéb, mint munkás. Ha vállalkozónak nevezzük őt, akkor a targoncás hordárt is vállalkozónak kell neveznünk.

A szociáldemokrácia megmagyarázhatja a törpebirtokosnak, hogy az ő legfőbb ellensége a földesúri osztályállam, a mely fojtó súlylyal nehezedik minden haladásra. Ugyanazon birtokszövetkezeti mozgalom, a mely Németországban politikailag túlnyomóan indifferens, viszont szocialista bélyeget hordoz magán Olaszországban, a hol a proletariátus mozgalma ébresztette föl a törpebirtokosságot. Az is jellemző, hogy Hollandiában, a hol a mezőgazdaság regenerációja a szocializmus föllépése óta kezdődött, az ottani szociáldemokrata párt szavazatainak nagyobbik fele nem a városból, hanem a faluból kerül ki, olyan választójog mellett, a mely nem sokkal jobb a magyarnál. Látszik

tehát, hogy ha a törpebirtokos a szövetkezés gondolatát a szocializmusból meríti, akkor szocialista lesz; a programra demokratikus követeléseit iránt amúgy is meg van a természetes érzéke. Arra kell a propagandának törekednie, hogy a törpebirtokos a belterjes gazdálkodás rendszerében ismerje föl a saját természetes érdekét; akkor szembekerül a földbirtokossal. Csalódik, a ki azt hiszi, hogy nincsenek természetes ellentétek a nagybirtok és a kisgazdaság között. A földesúri osztály állam egész kereskedelmi politikája, a mely kizárólag a nagybirtok terményeire (szeszre, cukorra, lisztre, gabonára, épületfára) helyez súlyt, pénzügyi politikája, vasúti díjszabásai, korlátolt és erőszakos közigazgatása, a meliorációs politika teljes hiánya mind valóban alkalmasak arra, hogy a törpebirtokost a haladástól elzárják, a mint a mai napig sikeresen el is zárták. A mezőgazdaság legújabbkori irányváltoztatása feltűnően elkerülte még azokat az iparos területeket is, a melyeken nagybirtokos kezekben van a hatalom gyepelője. Németországban éppen a junkerek védővámjai teszik koldussá a törpebirtokosságot.¹ Angolországban, a hol nincsenek vámok, a hűbéri osztály és a parasztság ellentéte társadalmi formában nyilvánul. Dacára a törpeüzem pompás gazdasági föltételeinek, a melyek a törpebérlet arra képesítik, hogy aránytalanul nagyobb bérösszeget fizessen a földért, mint a nagybérlet: a lordok nagy többsége mégsem akar tudni a törpebérletéről, mert a földjét félti tőle és azt a társadalmi hatalmat, a mely a föld nagy darabjainak birtokával jár.² Lényegében nálunk sincs másképp, s a magyarországi törpebirtokos azért nyomorog s azért vándorol Amerikába, mert a földbirtokosság politikája következtében meg kell maradnia a gabona-termelésnél. Az utolsó évek folyamán az ország több vidékén csekély javulás állott be a törpebirtokosság helyzetében s ezt a városok fejlődésére, de még inkább a lassan kialakuló tojás-, vaj- és baromfikivitelre lehet visszavezetni, azonkívül legfeljebb még a gyümölcsesz gyártásának rohamos fejlődésére. Csakhogy éppen ez utóbbi körülmények a földesúri osztályállam intenciói ellenére alakultak ki. A törpebirtok csak megközelítőleg képes — szövetkezeti mozgalom útján — a nagybirtok terményeihez alkalmazkodni, a nagybirtok meg éppen nyílt ellensége a törpe-

¹ Heinrich Pudor: Die Selbsthilfe der Landwirtschaft. 6. lap.

² Dr. Hermann Lewy: Entstehung und Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes stb. 161. lap. — Írországból a törpebérletnek elég hathatós vásárló joga van.

birtok gazdálkodásának. A földesúr és a paraszt közötti történelmi ellentét az idők folyamán változtatta ugyan alakját, de azért nem csökkent; — napjainkban nem kevésbé éles, mint valaha és annál jobban kiélesedik, minél kedvezőbbek lesznek a belterjes törpebirtok világgazdasági feltételei. Magától érthető, hogy ez nem vonatkozik a nagyobb parasztgazda és a földbirtokos viszonyára.

A szociáldemokrácia és a törpebirtokosság megtalálhatják egymást a nélkül, hogy emez érdekeiből, amaz pedig elveiből akármit is kénytelen volna feladni. Csupán arra kell a szociáldemokráciának súlyt fektetnie, hogy a törpebirtokot ne a külsőformájánál, hanem a belső tartalmánál fogva segítse a haladás útjára. *A szövetkezeti mozgalmat elősegíteni, a belterjes gazdálkodás útjából az akadályokat elhárítani: ez a szociáldemokrata természetes parasztpolitikájának alfája és ómegája.* Ez a kettő sokszorosan többet használ a törpebirtokosnak, mint valamennyi radikális adóreform és legeltetési jog együttvéve s az a párt, a mely a fenti két jelszót fönntartás nélkül zászlójára tudja írni, az nem szorul rá, hogy a parasztságot apró-cseprő adományokkal édesgesse magához.

A legfontosabbat, annak föltételeit, hogy a proletár földhöz juthasson és törpebirtokos lehessen belőle, és hogy a kisebb törpebirtokos pár holddal kiegészíthesse a földjét: ezt úgyis csak a proletariátus sikeres bérmozgalmai eredményezhetik. A munkabérek emelkedésével csökken a középbirtok járadéka, Ez pedig, különösen ha politikai nyomással jár karöltve, parcellázásra vezet.

Magyarország egyes vidékein már kezdetét vette a gyöngébb középbirtokok parcellázása, nem ugyan a munkabérek emelkedése miatt, hanem pusztán spekulációból, a mely a nyomorgó proletárok földéhségére számít. Jól tudja a spekuláns, hogy a proletár a föld kétszeres árát is hajlandó lefizetni, csak hogy kenyérhez juthasson. A mint Hertz nagyon helyesen megjegyzi, olyanféle kényszerhelyzet ez, mint az ipari munkás »szabad egyezkedése« a munkába szegődésnél: egyik oldalon a szerződés keserves föltételei, másik oldalon az éhenhalás. Magyarországon az utolsó három-négy esztendő óta divatba kezd jönni a könnyű meggazdagodás olyanformán, hogy az ember megvesz egy középbirtokot, parcellázza és apró darabonként jó drágán eladja. Még csak pénz sem kell ehhez az üzlethez, a mit Németországban »Güterschlächtere« -nak neveznek»

inert egyes bankok szívesen finanszírozzák a kamatnyereség kedvéért, a mi ismét az újdonsült törpebirtokost nyomorítja meg. Természetes, hogy a törpebirtokost, a ki ilyen uzsoraföltételekkel jutott földhöz, hamar ki is dobolják belőle.¹

Németországban egy korlátozott nyereséggel dolgozó közhasznú társaság alakult ennek az uzsorának a megszüntetésére.² A mint már láttuk, az olasz törvényhozásban is vannak ilyeaféle törekvések.

A mezőgazdasági proletárság szervezkedése bizonyára megtenni majd a parcellázással űzött visszaélések gazdasági ellenszerét, a mint pl. az ipari munkások itt-ott gazdasági szervezkedéssel is kivívták a nyolc órai munkaidőt, a melyet a pártprogram a törvényhozástól követel. De épen úgy, a hogy a nyolcórás munkaidő s egyéb munkásvédőtörvények benne vannak a pártprogramban, a földművelőprogramban is benne kell lennie a *parcellázási védőtörvény* követelésének. Egy parcellázási védőtörvény ilyenforma lehet:

»Harminc katasztrális holdnál nagyobb termőterület kettőnél több darabra való osztása és darabonként való eladása akár készpénzfizetés mellett, akár résztörlesztésre: a parcellázási adó alá esik.

Ezen adó alól csak állami ellenőrzés alatt, korlátozott haszonnal működő parcellázóbankok, továbbá tagjaik részére való földszerzés céljából alakult parcellázószövetkezetek mentetnek föl.«

E törvény hatása csupán a parcellázási adó magasságától és természetesen az ellenőrzéstől függne. Az adómentesség kihasználása végett rövidesen megalakulnának a társaságok és ezeknek működése a parcellák árait a normális színvonalra szállítaná le.

A parcellázási védőtörvény nem a parasztvédelem, hanem inkább a munkásvédelem kategóriájába tartozik, mert nem a törpebirtok gazdasági alakját védi, hanem a földművelőproletár személyét egy olyan uzsoraszerződés ellen, a melybe proletárhelyzete kényszeríti.

A törpebirtokos közvetlen támogatásának ezenkívül csak egy olyan módja van, a mely a szocialista törekvésekkel nem jut ellentétbe: a törpebirtok szövetkezeteinek támogatása. Ennek a törekvésnek is kifejezésre kell jutnia a programban, annál

¹ A pár éve alakult Magyar Telepítő és Parcellázóbank Részvénytársaság — 1905. évi jelentése szerint — kb. ötven százalék nyereséggel adott túl 17,000 hold parcellázott földön.

² Hugo Battger: Die Sozialdemokratie auf dem Lande. Leipzig, 1900.

is inkább, mert a földesúri reakció mindenütt sanda szemmel nézi a szövetkezeteket, mihelyt azok a népnek valóban hasznot hajtanak. Németországban az úgynevezett »Mittelstandbewegung« — reakciós mozgalom — forgalmi adókat követel a szövetkezeti mozgalom elfojtására és egyes városokban, a hol túlsúlyra jutott, számos szekatúrával kellemetlenkedik a fogyasztási szövetkezeteknek. A földművelőprogramnak előre számot kell vetnie ezzel az eshetőséggel.

A belterjes gazdálkodásra vonatkozó követeléseket részben már említettük, részben látni fogjuk a következő fejezetben. Ugyanott találkozni fogunk azokkal a követelésekkel, a melyek szükségesek a parasztság védelmére, de nem a szabad verseny, hanem a nagybirtok régi hűbéri előjogai és napirenden levő hatalmi túlkapásai ellen.

Hadat üzeni mindennek, a mi a múlté, követelni mindent, a mi a jövőbe vezet: csak ezzel a jeligével érheti el célját a szociáldemokrácia a nélkül, hogy önmagával ellentmondásba kerülne. De ilyen programot nem is adhat más irány, mint a szociáldemokrácia.

A program.

Friedrich Hertz az ő *Agrarfrage und Sozialismus* című munkájában, a melyet egy kész földművelőprogrammal végez, ilyen követeléseket támaszt a szociáldemokrata földművelőprogram iránt: legyen ez a programm következetes, feleljen meg a tények igazságának, legyen rövid és ne tartalmazza a mezőgazdaság fejlődésének olyan részletes előre való megállapítását, a melyet a fejlődés igen könnyen megcáfolhat.

Hertz e maximái teljesen indokoltak. A tudományos kutatásból ezideig ama tények bontakoznak ki, hogy a törpeüzemi, különösen ha szövetkezik, nagyon előnyös alakja a földművelésnek, de azokat a terményeket, a melyek gépies munkával is megalégesnek, a nagyüzem mégis gazdaságosabban termelheti. A földművelés magasabb fokra való emelése ez idő szerint, a nyugat és középeurópai viszonyok között azt követeli, hogy a törpeüzem terményeire helyeződjék át a mezőgazdasági termelés súlypontja. Valószínű, hogy ez a helyzet tartós lesz, de nem tudhatjuk, milyen határig. S így jobb, ha a programm nem állapítja meg az üzemformák fejlődésének irányát.

Ez annál kívánatosabb, mert a földművelőprogrammnak nem szabad ellentétbe jutnia az általános szocialista programmal. Vagy egységes a társadalom fejlődése, vagy nem; ha nem egységes, akkor az ipari proletariátus pártjának nincs szüksége földművelőprogramra. Az a szociáldemokrata párt, a mely földművelőprogramot alkot, már eleve a társadalmi fejlődés egységének alapjára helyezkedett és vagy az általános programot kénytelen a külön földművelőprogramhoz alkalmazni, vagy megfordítva.

Friedrich Hertz programjában ez a fölfogás nem is jut kellő érvényre s ez a program — számos helyes részletes követelésétől eltekintve — inkább látszik valami radikális parasztpárt, mint szocialista földművelő mozgalom programjának. A magyarországi viszonyokra pedig semmiképen sem lehet alkalmazni.

A magyarországi szociáldemokrata párt általános programja több olyan agrárius követelést is tartalmaz, a melyeket az ország viszonyai parancsolóan előtérbe állítanak. Természetes azonban, hogy ezen általános program nem elégíti ki a magyarországi földművelőmozgalom összes igényeit. Erre törekszik a következő földművelőprogram, a melynek egyes lényegbe nem vágó módosításoktól eltekintve, a magyarországi szociáldemokrata párt általános programja szolgált alapul:

„A magyarországi földművelő nép szomorú helyzetének közvetlen oka a föld nagy darabjainak korlátlan magántulajdonában rejlik, mely a termőföld helyes vagy helytelen használatát egyesek önkényétől teszi függővé, míg ugyanakkor a nép túlnyomó többségét meg' élhetésének forrásától, a termőföldtől elzárja. Ez az intézmény, mely a hűbériség korából, a nép erőszakos elnyomásából ered, azóta, hogy a magántulajdon intézményével s a velejáró tőkés nyereszkekéssel egybeforrott, nem csupán a munkásságnak a régi földesúri osztály örökösei által való kizsákmányolását okozza, hanem alkalmassá vált arra is, hogy a földművelést hanyatlásba vigye, a földművelő népet életének feltételeitől részben megfoszssa és kivándorlásra kényszerítse.

Ebből az állapotból a földművelő népet nem a múltba, a nagybirtok keletkezését megelőző viszonyokba való visszahanyatlás, hanem csakis a jövőbe, a mainál magasabbrendű gazdasági és társadalmi életre való törekvés szabadíthatja meg. Mivel a mai társadalomban a kizsákmányolás minden ága a tőkés termelési rendből származik, s ennek megszüntetése minden kizsákmányolást megszüntet: a földművelő nép is csak úgy érheti el teljes fölszabadulását, ha egész erejével a tőke ellen minden országban küzdő nemzetközi szociáldemokrata munkásság soraiába áll, s ezzel

együtt harcol minden kizsákmányolás ellen a szocialista termelési és társadalmi rendért, a melyben mindenkinek joga lesz a munkára és a megélhetésre, s a melyben a föld, mint társadalmi tulajdon azoknak fog rendelkezésére állani, a kik megművelik.

Úgy e végcél megközelítésének, mint a földművelő nép magasabb testi és szellemi kultúrájának első követelménye, hogy a föld művelése magasabb fokra emeltessek. Magyarország szociáldemokrata földművelői saját helyzetük javításával kapcsolatban erre törekcsenek minden módon és minden eszközzel, a melyet a gazdasági fejlődés menete és a dolgozó nép érdeke előír. Ehhez képest összes céljaik előkészítésére a következőket követelik:

1. Általános, egyenlő, közvetlen szavazójogot minden választásnál és szavazásnál, az állam minden 20 éven felüli polgárának, nemi különbség nélkül. Titkos és községenként való szavazást. Aránylagos képviselctet. Minden választó megválasztható. A szavazások törvényes munkaszüneti napon tartassanak. Országgyűlési, megyei és községi választások kétévencint történjenek.

2. A förendház eltörlését. Közvetlen törvényhozást a nép indítványozó és elvető joga útján.

3. Teljes önkormányzatot. Az állami, megyei és községi hatóságok függetlenítését, az Összes testületek és hivatalnokok választását, azok felelősségét és szavatosságát. Mindennemű öröklött hivatal és rang eltörlését,

4. Az országban élő minden nemzet teljes egyenjogúsítását.

ö. Az állandó hadsereg eltörlését. A nép felfegyverzését és védképessé nevelését. Béke vagy háború kérdésében döntsön a népképviselct Nemzetközi viszályoknak választott bíróság útján való eldöntését.

6. Mindazon törvények és rendeletek eltörlését, a melyek az agitáció és véleménynyilvánítás szabadságát korlátozzák; a sajtó, az egyesülés, a gyülekezés és költözködés teljes szabadságát.

7. Minden vallási társulat és egyház magánegyesülésnek, mindenki vallása magánügynek nyilváníttassék. Közpénz vallási célokra nem fordítható. Az egyházi birtokok elkobzását és köztulajdonba vételét. E birtokok munkásszövetkezeteknek adandók bérbe s jövedelmük csakis kulturális célokra fordítandó.

8. Ingyenes igazságszolgáltatást és jogvédelmet. Az ártatlanul vádoltak, letartóztatottak vagy elítéltek kártalanítását. A halálbüntetés eltörlését. A katonai és minden kiváltságos bíróságok eltörlését.

9. A közigazgatási hatóságok bíraskodásának megszüntetését.

10. Mindennemű munkás- és cselédigazolvány megszüntetését. Teljes szerződési szabadságot. A mezőgazdasági munkástörvény és a cselédtörvény eltörlését.

11. Mezőgazdasági munkásvédőtörvényeket. Törvényesen szabályozott munkaidőt évszakok szerint a 8 órai munkaidőnek megfelelően. Hetenként legalább 36 óras munkaszünetet kivétel nélkül minden munkás és cseléd számára. A természeti körülményekkel járó kivételes esetek szigorú körülhatárolását. A 14 éven aluli gyermekek napszámmunkájának eltiltását. A lakásügy törvényes szabályozását.

12. A természetben való bérfizetés eltörlését.
13. Szigorú földművelési felügyeletet a munkásszervezetek által választott felügyelők útján; a munkásvédelmi törvények megszegői elzárással büntetendők. Beható hivatalos munkásstatisztikát.
14. Az egészségügy' államosítását. Ingyen orvost és a gyógyításhoz szükséges eszközöket. Ingyen temetkezést.
15. Az összes foglalkozási ágakban alkalmazottaknak betegség baleset, munkanélküliség, rokkantság és aggkor esetére való kötelező biztosítását a biztosítottak önkormányzatával és azok megterhelhetése nélkül.
16. Az állami, megyei és községi birtokok eladásának megtiltását és munkásszövetkezeteknek való bérbeadását.
17. A kötött birtok intézményének megszüntetését.
18. A Nagy-Alföld és az ország egyéb öntözhető vidékeinek csatornázását állami kezelésben, az érdekelt birtokosság költségén. Nagyarányú talajjavítást egységes terv alapján, kölcsönrel támogatott községi szövetkezetek által.
19. Korlátlan szövetkezési szabadságot. A munkások és kisgazdák szövetkezeteinek mindennemű forgalmi és üzemadótól való fölmentését s a kereskedelmi törvény hatálya alul való kivételét.
20. Parcellázási védőtörvényt.
21. Önálló birtokközségek, puszta, majorkok bekebelezését a legközelebbi és legnépesebb községekbe. A kisközségek és mezővárosok tanácsainak eltörlését; közvetlen ügydöntést népszavazás útján.
22. Az adókivetés alapjául szolgáló kataszteri földbecslés felülvizsgálását népbizottságok által.
23. A föld művelési fokának ellenőrzését népbizottságok által. Büntető jellegű adó kivetését mindazon birtokosokra, a kik birtokuk egy minőségi osztály szerint való maximális részét, vagy ennél nagyobb darabját paragon hagyják vagy legelővé alakítják.
24. Az Önálló vámterületet.
25. Fokozatos jövedelmi, vagyon- és Öröklési adót. A közvetett (fogyasztási) adók eltörlését. A dohányegyedárúság megszüntetését. Minden pénzügyi és élelmiszer-vámnak, valamint a városi vámoknak megszüntetését; eltörlését mindazon gazdaság-politikai intézkedéseknek, a melyek a népesség többségét egy kisebbség javára megkárosítják. A megélhetéshez szükséges jövedelem adómentességét.
26. A köztulajdon fokozatos kiterjesztését: az erdők, vízierők, bányák és a közlekedés nagy eszközeinek köztulajdonba vételét.
27. A közoktatásnak állami, megyei és községi szervezését. A községi iskolák terheinek állami fedezését. A felekezeti iskolák megszüntetését. A vallásitanítás eltörlését a nyilvános iskolákban. Általános, kötelező, ingyenes oktatást és ellátást a népiskolákban; a felsőbb iskolákban azok számára, a kik képességüknél fogva a további kiképzésre alkalmasoknak bizonyulnak. Kötelező és ingyenes mezőgazdasági oktatást a fiatal földművelők részére. Kötelező járási földművelőegyleteket, vándorelőadásokat, kísérleti állomásokat, mintagazdaságokat, állattenyésztő mintatelepeket, nemesített apaállatok központi tenyésztését.

28. A nagybirtok minden régi korból eredő előjogának eltörlesztését. A halászati és vadászati jog községgivé tételét és községgé kezelését a lakosság szabad elhatározása szerint.

Minden ország kultúráját a termelőerők határozzák meg. Hogy Magyarország kulturállammá lehessen, annak egyedüli feltétele, hogy termelőerői a modern kultúra színvonaláig emelkedjenek.

A termelőerők emelkedését azonban egy fejlődésre képtelen osztály akadályozza és ezen osztály szívósan ragaszkodik uralmának avult gazdasági és politikai kereteihez. De már benn vagyunk a forradalomban, a mely ezeket az avult kereteket szót fogja dobni, hogy a fejlődésnek szabad utat nyisson.

E fejlődéstől három társadalmi réteg várja boldogulását: a burzsoázia, az ipari munkásság és a földművelő nép. E három réteg azonban nem járul egyenlő mértékben az új Magyarország kialakulásához.

A kereskedő és iparososztályból, a burzsoáziából hiányzanak a forradalmi energia összes föltételei. Ez az osztály nem úgy áll a földesurakkal szemben, mint a francia forradalom bátor polgársága, hanem inkább úgy, mint az elhízott, előjogait féltő modern nyugati burzsoázia egy magyarországi különítménye. Ettől az osztálytól csak nagyon keveset, vagy épen semmit sem lehet várni. A küzdelem oroszlánrésze eddig még az ipari munkásságé. Ez indította meg a lavinát, de a harcot végigküzdeni egymagában aligha lesz képes. Egy új harcosra van szükség, egy olyan tényezőre, a mely uralmának gazdasági alapjaiban támadja meg a földbirtokosságot. *Az európai kultúrája Magyarország léte vagy nemléte ez idő szerint a földművelőmozgalom sikerén fordul meg.*

És ez a siker nem maradhat el. A történelmi fejlődés mint kétségtelen bizonyosságot állítja elénk.

A XVIII. század végén a francia forradalom kortársai azt hitték, hogy Európa teljesen meg fog szabadulni a hűbéri-ségtől és az amerikai Egyesült-Államokhoz hasonló szabad kulturterület lesz, a melyen a kapitalizmus fejlődésének mi sem áll útjában. A fejlemények azonban csalódást hoztak. Csupán a franciáknak sikerült a hűbéri földbirtok nagyobb részét kiküszöbölniök, mert elég korán jöttek a forradalmi események. Harminc-negyven évvel később már a francia forradalom sem sikerült volna, mert a növekvő fogyasztás, s a

világforgalomba bevont mezőgazdasági terület csekély terjedelme fölthajtotta a gabonaárakat és új erőt öntött a hűbéri földbirtokba. A negyvennyolcas időkben a földesúri osztály az ipari kapitalizmus összes támadásainak sikeresen ellentállott és arra kényszerítette a kapitalista-osztályt, hogy kompromisszumot kössön vele, sőt Magyarországon ő maga volt az, a ki széjjelbontotta a régi rend kereteit, hogy gazdasági hatalma érvényre jusson. Addig, míg arról volt szó, hogy Közép- és Nyugat-Európa területe az egyre szaporodó iparos fogyasztóknak kenyeret adjon: a hűbéri nagy- és középbirtok fönmaradása gazdasági szükségszerűség volt, a melylyel a kapitalista-osztály nem tudott megbirkózni.¹ Csak a múlt század nyolcvanas éveiben kerekedett felül a kapitalizmus, az amerikai és a keleteurópai vasúthálózat kiépítése és a hajózás nagyarányú fejlesztése által, a mely a gabonatermő területet nagy mértékben kiterjesztette. Az agrárkrízis, a mely ekkor beállt: a hűbéri osztály válsága. A mire 1789 óta nem volt példa: újra előtérbe nyomul annak lehetősége, hogy Európa megszabaduljon a, földesúri osztálynak a fejlődést akadályozó hatalmától, a melyet ez osztály a föld monopóliumából merít. E cél kiküzdésére azonban a XX. század burzsoáziája aligha képes.

Még ma nehéz arra következtetni, milyen hatással lesz ez a körülmény a nagy iparos államok munkásmozgalmára. Az angol munkásság körében a Chamberlain-féle védővamos agitáció ellenhatásképpen fölhangzik már az a követelés, hogy Angliát meg kell szabadítani a lordok földmonopóliumától. Kérdés, vajjon a német munkásmozgalom képes lesz-e még sokáig elzárkózni e kérdés elől? A német szociáldemokrácia külső és belső hatásfokát egy erős konzervatív vonás mérsékeli mindaddig, míg az agrárkérdésben állást nem foglal és a junker uralom kiirtását legközelebbi feladatának el nem ismeri. Ez kockázatosabb dolog a választási harcoknál, de nagyobb lépéssel is viszi előre a kollektívizmus ügyét és a munkásosztály anyagi boldogulását. A szocialista társadalmi ideál hangoztatása önmagában még nem forradalmi természetű; *csak azok a valóban forradalmi célok, a melyek a ma és a holnap*

¹ Feltűnő és megfontolásra méltó körülmény, hogy a nyugateurópai kapitalizmus katasztrófászerű nagy válságai a XIX. század húszas éveitől a nyolcvanas évekig terjedő időszakba esnek, tehát a magas gabonaárak korába. E válságok történetének aligha elhanyagolható része a kenyérdrágaság, a mely a nép fogyasztóképességét csökkentette.

valóságában gyökereznek, s a melyei épen közelségüknél fogva cselekvésre kötelezik a hirdetőjüket. A szociáldemokrata mozgalom akkor teljesíti hivatását, ha híven törekszik ideálja felé, s ez esetben óriási propagandisztikus erővel rendelkezik. De csak úgy, ha kulturális eszményének megközelítéséért akar is, tud is nagyot cselekedni és nem kelti közvetlen céljainak kicsinyessége és belső életének lapossága által a proletariátusban azt a benyomást, hogy eszményét, a melyet szorgalmasan hirdet, önmaga is utópiának tartja.

Ez az igazság közelebbről érinti a földművelő országok szocialistáit, mint az iparos államokban élő elvtársaikat, mert a földművelő országok kultúrája még mélyebben alatta marad a kollektívizmus színvonalának, mint a kapitalista ipari kultúra. Az orosz szocialisták megértették és átérezték ezt; mindenkori állásfoglalásuk tanúskodik róla. Viszont kevés céltudatosság rejlett a magyarországi munkásmozgalom eddigi irányában, a mely — német mintára — egyoldalúan az ipari burzsoázia ellen szegeződött, a tulajdonképeni uralkodóosztályt, a földbirtokosságot pedig inkább csak felületesen támadta. A nagy politikai válság e tekintetben egészséges változást hozott létre, s ez remélhetőleg tartós is lesz. Magyarország nem egészen Oroszország, de földművelő állam úgy, mint emez. A magyarországi munkásmozgalom is rá van utalva, hogy nagy közelfekvő célokért álljon sorompóba és a forradalmi energia tekintetében sem maradhat el nagyon messze az oroszországi mögött. Tehát nem szabad belecsontosodnia a német mintába, s a mozgalom súlypontjának át kell helyeződnie a földművelő szervezkedésre, mert a földesúri Magyarországot csak a földművelés forradalma emelheti ki a sarkaiból.